

بانکداری اسلامی و لیزینگ

زهرا فضلعلی^۱

^۱ دکتری تخصصی. گروه مالی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد بین المللی کیش

چکیده

صنعت بانکداری با تجهیز پس اندازها و هدایت آنها به سمت فعالیت های مولد اقتصادی، نقش مهمی در اقتصاد جوامع ایجاد می کند، گذشت سی سال از تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا فرصت مناسبی برای ارزیابی نظام بانکی است. بررسی ابعاد نظری و کارکردی نظام جدید نشان می دهد خلاها و اشکالات فراوانی وجود دارد که می توان با اصلاح و تکمیل آن، گامهای مؤثری در کار آمد کردن نظام بانکداری برداشت. باید توجه داشت که نظام بانکداری اسلامی به عنوان یک واقعیت در حال توسعه دیده شود، این تجربه باید به صورت بی طرفانه مورد ارزیابی قرار گیرد و مشکلات آن به دقت بررسی شود تا رشد و شکوفایی این دستاورد عظیم استمرار یابد. لیزینگ از لحاظ اجرایی عبارتست از یک رشته فعالیت اعتباری کاملاً تخصصی مبتنی بر روش اجاره که در آن نوعی قرارداد با توافق میان دونفر یا بیشتر اعم از اشخاص حقیقی یا حقوقی به منظور بهره برداری از عین یا منفعت کالای سرمایه ای یا مصرفی با دوام که از قابلیت اجاره برخوردار باشد، منعقد می گردد. در پژوهش حاضر سعی بر آن است که به بررسی جامعی از مهم ترین مشکلات کنونی نظام بانکداری اسلامی در ایران با استفاده از تجربه کشورهای مختلف پرداخته شود و راهکارهایی برای رفع مشکلات ذکر گردد و در نهایت الگوی تفکیک بانکها از موسسه های قرض الحسنه و شرکت های سرمایه گذاری را برای اقتصاد ایران پیشنهاد می گردد.

واژه های کلیدی: بانکداری بدون ربا، ارزیابی نظام بانکی، مؤسسات قرض الحسنه، لیزینگ

مقدمه

بانک ها به عنوان یکی از ارکان اصلی بازار پول و نیز بزرگترین و با اهمیت ترین نهادهای فعال در این بخش، دارای نقش واسطه گری مالی هستند. این نقش در اقتصاد های بانک پایه، به مراتب بسیار مهم تر است. تاریخ بانکداری، به مفهوم و سیع آن، اگر به قرن های پیش از میلاد مسیح نیز باز گردد همواره با بی ثباتی و ورشکستگی بانکدارانی همراه بوده است که با استفاده از اعتماد عمومی و دسترسی رایگان و یا ارزان به منابع، اقدام به وام دهی فراتر از خلق پول کرده اند (داودی و محقق نیا ۱۳۸۷). در اقتصاد اسلامی نقش واسطه گری با حفظ اصول و موازین شرعی بر عهده بانک های اسلامی است. بانک اسلامی یک موسسه پولی و مالی تعریف شده است که ربا دریافت و یا پرداخت نمی نماید و با توجه به نقش واسطه گری مالی و بر مبنای عدالت به ارائه خدمات بانکداری و مالی، تجهیز و تخصیص منابع مطابق با اصول شریعت می پردازد (أجلونی، ۲۰۱۲، ص ۲۱۰).

بانک اسلامی وجوه نزد خود را (بدون وام دادن با بهره) در فعالیت های تجاری و سرمایه گذاری بر اساس مشارکت در سود به کار می گیرد و در صورتی که فعالیت مورد نظر زیان کند، بانک نیز همانند سایر شرکاء در زیان سهیم خواهد بود (اوبادا، ۲۰۰۸، ص ۲۷). تفاوت های دو نوع بانکداری ربوی با غیر ربوی عمدتاً در مسئله تجهیز منابع و اعطای تسهیلات می باشد. در همه عملیات بانکی دو عمل تجهیز منابع و مدیریت مصارف از جمله اصلی ترین عملیات بانکی است که بانک را به صورت یک واحد مالی از دیگر واحدهای اقتصادی متمایز می کند. نظام بانکداری بدون ربا نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بانک های اسلامی همانند سایر بانک ها، از یک طرف با سازماندهی دریافت ها و پرداخت ها، امر مبادلات تجاری و بازرگانی را تسهیل کرده و موجب گسترش بازارها می شوند. از طرف دیگر، با تجهیز پس اندازهای خرد و کلان و هدایت آن ها به سمت بنگاه های تولیدی، زمینه های رشد و شکوفایی اقتصاد را فراهم می آورند (شعبانی، رستخیز، ۱۳۹۱).

موضوع مورد بحث از دیدگاه حسابداری و مالی

بانکداری اسلامی در سال ۱۹۷۵ با ایجاد بانک اسلامی دبی در امارات متحده عربی و بانک توسعه اسلامی در عربستان سعودی معرفی گردید. همچنین در دهه ۱۹۸۰ حرکت های وسیعی در سایر کشور های اسلامی برای پیاده سازی بانکداری اسلامی صورت گرفت. با این تفاوت که این کشور ها به جای جایگزینی کلی نظام بانکداری متعارف مبتنی بر نرخ های بهره، درصدد برآمدند تا بانکداری اسلامی را به عنوان گزینه ای در کنار آن قرار دهند. این امر در نهایت تسهیل اشاعه بانکداری اسلامی را در کشور های اسلامی سبب گردید (حسین زاده، ۱۳۹۰).

بانکداری اسلامی، به نحو فزاینده ای در حال رشد و نمو در بطن سیستم های مالی و بانکی غرب و شرق است، به نحوی که امروزه نه تنها در کشورهای دارای اکثریت مسلمان، بلکه در کشور های غیر اسلامی نیز شاهد حضور پررنگ و موفق بانک ها و موسسات مالی اسلامی هستیم. با این همه پتانسیل های عظیمی برای فعالیت و خدمات گسترده تر بانک های اسلامی در سراسر نقاط جهان وجود دارد که بلااستفاده و بکر باقی مانده است و عامل اصلی عدم شکوفایی و بالفعل شدن این پتانسیل ها هم عدم آشنایی کافی سیاستگذاران و اقتصاددانان جهان با مزایای بانکداری اسلامی است (سوله، ۲۰۰۷). رفتارهای اقتصادی در جوامع اسلامی، به طور کلی از

لحاظ مشابهت با رفتار های اقتصادی در دیگر جوامع بشری، در بسیاری از موارد، دست کم از لحاظ ظاهر، چندان متفاوت به نظر نمی رسد. لکن از لحاظ محتوایی، در محیط اسلامی رفتارهای اقتصادی به گونه ای است که نه تنها این رفتارها بر خلاف احکام و موازین اسلامی نمی تواند باشد بلکه با آنها نیز نباید تعارض داشته باشد (مهدوی نجم آبادی، ۱۳۸۲)

مورد کاوی

بانکداری متعارف، تمام تقاضاهای مصرفی خانوارها و سرمایه گذاری بنگاه های اقتصادی را با قطع نظر از اینکه متقاضی، تسهیلات را برای چه نوع نیازی لازم دارد از راه وام با بهره پاسخ می دهد، در حالی که بانکداری اسلامی برای هر نیاز ابزار خاصی دارد که اعطای تسهیلات براساس آن انجام میگیرد و مزیت اصلی بانکداری اسلامی نیز در همین نکته نهفته است (موسویان، ۱۳۸۸).

با توجه به اهمیت موضوع بانکداری اسلامی هدف پژوهش حاضر شناسایی و ارائه راهکارهایی به منظور رفع موانع و چالش های پیش روی بانکداری اسلامی در ایران است بدین منظور پس از مرور جایگاه بانک در نظام اقتصادی اسلام و اهمیت آن، و تشریح بانکداری بدون ربا ایران، به بررسی مشکلات و نارسایی های ساختار فعلی بانکداری بدون ربای ایران می پردازد و با استفاده از تجربه موفق کشورهای مختلف در زمینه بانکداری اسلامی، راهکارهای پیشنهاد می گردد. و در نهایت به تشریح الگوی تفکیک بانکها از مؤسسه های قرض الحسنه و شرکت های سرمایه گذاری می پردازد و این الگو را برای اقتصاد ایران پیشنهاد می گردد.

تاریخچه بانکداری اسلامی

جایگاه بانک در نظام اقتصادی اسلامی

مسلمانان در صدر اسلام دارای نوعی بانکداری و نظام سرمایه گذاری بودند که در اواسط سده هشتم هجری توسعه نسبتاً زیادی یافته بود و در آن، انواع ابزارهای پولی مانند چک، حواله و سفته رواج داشت. خدمات بانکی، از جمله مبادلات پولی نیز توسط بانکداران انجام می گرفت و فعالیت های سرمایه گذاری به صورت مستقیم و بر مبنای تسهیم سود و زیان تامین مالی می شدند. هم علما و هم بانکداران مسلمان بر این نکته واقف بودند که بر اساس احکام اسلام، سپرده گیرنده نمی تواند سپرده را به هر شکل که بخواهد، مورد استفاده قرار دهد. این نکته با مفهوم سپرده در غرب، که در آن سپرده گیرنده نه تنها اشیای سپرده شده را نگهداری می نمود، بلکه می توانست برای مقاصد تجاری مورد استفاده قرار دهد، متناقض است، زیرا برداشت اسلام از حقوق مالکیت باعث می شود که محدودیت های شدیدی برای استفاده از اموالی که نزد شخص به امانت گذاشته شده، اعمال شود (والی نژاد، ۱۳۸۲). واضح است که اسلام، بانک سرمایه داری را تایید نمی کند زیرا:

• اولاً : با احکام دین اسلام و قانون مدنی فقه اسلامی که قرض ربوی را حرام کرده است، تناقض دارد

ثانیا : با اساس نظام اقتصادی اسلام و روح حاکم آن در توزیع عادلانه ثروت و به کارگیری آن در جهت تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام مابینت دارد . به همین خاطر ایده بانک بدون ربا به منظور پیاده نمودن الگوی بانک اسلامی مطرح شد .

این ایده به خاطر ذهنیات منفی ای که در جامعه اسلامی در مورد تبعیت و الگو برداری از واقعیت فاسد و نگاه پلید انسان غربی به زندگی و نهادهای اجتماعی آن وجود دارد، ابتدا غریب بود . چرا که در این شرایط اساس مکتب اقتصادی اسلام و روح حاکم بر آن را در واقعیت بانک بدون ربا پیاده نمی شود . گر چه حکم تحریم ربا به شکل یک قانون در بانک بدون ربا وضع می شود، اما از آنجا که این بانک در جامعه ای غیر اسلامی واقع می شود، روح و اساس مکتب اقتصادی اسلام در پیکره بانک وارد نمی شود . تنها اگر روح کلی اسلام به باطن قالب قراردادهای وارد شود و فضای عمومی آنها را متاثر کند و اقتصاد اسلامی به صورت کامل در تمامی جوانب زندگی پیاده شود، آن گاه نظام اقتصادی اسلام در نتیجه ارتباط بین اعضایش به اهداف خود می رسد و نتایج مطلوب خویش را به ثمر می دهد . پس نظام اسلامی یک کل واحد است که اجزاء آن با یکدیگر مرتبط هستند . چنین بانکی بخشی اصلی در طرح کامل اقتصاد در جامعه اسلامی را تشکیل می دهد و تنها به معنای رفع کردن نقصان های بانک سرمایه داری نیست، بلکه اساسا با آن متفاوت است (صدر، ۱۳۸۹).

در نتیجه در جامعه اسلامی رسالت اصلی بانک ها، تجهیز و تخصیص منابع پولی است و در نظام اقتصادی اسلام می توانند عملیات همچون؛ ارایه خدمات بانکی، انجام مبادلات ارزی، سرمایه گذاری مستقیم، ایفای نقش واسطه در بازار ثواب، ایفای نقش واسطه در بازار مشارکت سرمایه نقدی را انجام دهند . (قلیچ، ۱۳۸۹)

اندیشمندان حوزه بانکداری اسلامی

جملاتی از سید جمال الدین اسد ابادی در باب ماهیت بانک مشهور شده است که بسیار قابل تامل می باشد . او که جزء پیشگامان در عرصه اصلاح دینی در کشورهای اسلامی می باشد در سفر به غرب و مواجهه با بانک عباراتی را بیان می کند که نشان دهنده پیچیدگی ماهیت این پدیده مدرن است .

اندیشمندان متعددی در دهه های اخیر در زمینه بانکداری اسلامی مطالعاتی داشته اند و آثاری منتشر کرده اند . بدون شک شهید سید محمد باقر صدر یکی از پیشگامان اندیشمندان اسلامی در حوزه بانکداری اسلامی است . شهید صدر (۱۳۸۸) در کتاب البنك اللاربوی یا همان بانک بدون ربا به دنیال ترتیبات بانکی بوده است که در آن ربا نباشد . در این کتاب شهید صدر بحث مستقلى درباره ماهیت بانک متعارف با ربوی ندارد اما در متن کتاب عبارتهایی از سوی شهید صدر بیان شده است که تلقی ایشان را از بانک با همان بانک ربوی مشخص می کند . مهمترین فعالیت های بانک ربوی ؛ عبارت از قرض گرقتن با بهره یا بدون بهره و سپس قرض دادن با بهره بالاتر است و درآمد بانک ربوی از تفاوت بین دو نرخ بهره حاصل می شود .

توتونچیان (۱۳۷۹) که در تدوین قانون بانکداری بدون ربای ایران نقش اساسی داشته است در کتاب پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه داری درباره ماهیت پول ، سرمایه ، سود و بهره مستقلا بحث کرده است اما بحثی از ماهیت بانک در نظام سرمایه داری ندارد . اما ماهیت حقوقی بانک اسلامی را متفاوت از بانک

ربوی می داند. از منظر او بانک اسلامی واسطه وجوه نیست بلکه یک موسسه تامین مالی می باشد که وکیل سپرده گذار و شریک سرمایه گذار می باشد. بانک اسلامی به نیابت از طرق سپرده گذاران مسلمان، بخشی یا تمام سرمایه مورد نیاز متقاضیان را تامین می کند. بانک اسلامی نمی تواند مانند بانک ربوی واسطه وجوه باشد زیرا این بانک جز در مورد قرض الحسنه به هیچ شخص حقیقی یا حقوقی وام نمی دهد بلکه بر اساس تقاضای متقاضی و به استناد طرح های سرمایه گذاری او آنها را تامین مالی می کند.

بحث و بررسی بانکداری اسلامی

اهداف بانکداری اسلامی و اهمیت نقش بانک در عرصه کنونی واضح است و یکی از نقش های آن هم واسطه گری مالی بین پس انداز کنندگان و سرمایه گذاران است. این نقش می تواند اهمیت شایانی در کمک به تبدیل سرمایه داشته باشد. به بیانی دیگر، وظیفه اساسی بانک ها، تجهیز و تخصیص پول و متفرعات و اوراق جایگزین آن است که با قبول سپرده ها و دادن وام عملی می گردد. این نقش، ضرورتی حیاتی برای شکوفایی و رشد اقتصاد جامعه و ادامه حیات بالنده آن است و نکته اساسی در این رابطه هم کیفیت ایفای این نقش است. بانک اسلامی، موسسه ای پولی و مالی است که سعی دارد تا با استفاده از عقود اسلامی و قراردادهای مورد رضایت اسلام، معاملات مورد انتظار از نهادی به نام بانک را ارائه دهد و در عین حال، جنبه هایی مانند عدالت و اخلاق اسلامی را نیز مورد توجه قرار دهد. به تعبیر دیگر، در بانک اسلامی، قراردادهای بر اساس حقوق اسلامی تنظیم می شوند (قلیچ، ۱۳۸۹)

بانکداری اسلامی بر تقسیم ریسک، دادوستد فیزیکی کالا، درگیری مستقیم با تجارت و کار، اجاره و قراردادهای ساختمانی با استفاده از عقود مختلف شرعی استوار است، همچنین بانکداری اسلامی با مدیریت دارایی به منظور افزایش درآمد عمومی است. تقسیم ریسک و مدیریت آن برای دستیابی به حاکمیت مشارکت و همکاری در انجام پروژه ها یکی از اهداف بانکداری اسلامی است (طاهری، ۱۳۸۵).

اسلام مخالف اندیشه بانک و بانکداری اسلامی نیست، البته مادامی که مخالف کتاب و سنت و ارزش ها نباشد، بلکه مخالفت اسلام با بانکداری ربوی مبتنی بر نرخ بهره است (زرنندی، ۱۳۹۰).

اهداف کلی بانکداری اسلامی عبارتند:

۱. استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل، به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور؛

۲. فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست ها و برنامه های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی؛

۳. ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض الحسنه، از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته ها و پس اندازها و سپرده ها، و بسیج و تجهیز آنها در جهت تأمین امکانات کار و سرمایه گذاری؛

۴. حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت ها و تسهیل مبادلات بازرگانی؛

۵. تسهیل در امور پرداخت ها و دریافت ها و مبادلات و معاملات و سایر خدماتی که به موجب قانون به عهده بانک گذاشته میشود. همچنین موارد متعدد دیگری نیز در این قانون تحت عنوان وظایف نظام بانکی آمده است. (مانند: انتشار اسکناس، تنظیم و کنترل گردش پول و اعتبار، انجام عملیات بانکی ارزی و ریالی و...) .

رشد بانکداری اسلامی و موفقیت آن ایده بانکداری و تامین مالی اسلامی که نخستین بار در دهه ۱۹۵۰ مطرح شد و اکنون دست کم یکصد نوع گوناگون دارد (سارکرا، ۲۰۰۴)، بر یک اصل کلی استوار بوده و آن تحریم ربا است .

تحریم ربا اصلی کلی است که نه تنها شریعت اسلام در آیه ها و روایت های متعدد آن را نفی کرده، بلکه دیگر ادیان بزرگ مانند: مسیحیت، یهودیت و آیین هندو (که همراه با اسلام چهار مذهب نخست جهان را تشکیل می دهند نیز آن را رد می کنند (میلز و پرسلی، ۱۹۹۹، ویلسون، ۱۹۹۷).

در چهل سال اخیر، جهان شاهد شکل گیری و شکوفایی صنعت بانکداری و مالیه اسلامی، در کشور های اسلامی و غیر اسلامی بوده است. در سال ۱۹۶۳ بانک های پس انداز اسلامی در مصر تاسیس شدند و پس از آن دولت مصر اصرار کرد قوانین بانک های تجاری بر این بانک نیز اعمال گردد. در سال ۱۹۶۸ بانک پس انداز های مصر تعطیل شد و به جای آن در سال ۱۹۷۱ بانک اجتماعی ناصر به عنوان یک موسسه اسلامی تاسیس گردید (تقی زاده، ۱۳۹۱).

شروع واقعی کار بانک های اسلامی به سال ۱۹۷۴ باز می گردد در این سال قیمت نفت افزایش یافت از آن پس تاکنون بانک های اسلامی در میان کشورهای عربی، پاکستان، ایران و آسیای جنوب شرقی گسترش یافتند.

بانک اسلامی دبی در سال ۱۹۷۵ و خانه تامین مالی کویت در سال ۱۹۷۷ تاسیس شدند، همچنین بانک اسلامی فیصل مصر و سودان توسط شاهزاده محمد بن فیصل سعودی در سال های ۱۹۷۷ و ۱۹۷۸ راه اندازی شدند. کشور انگلیس نخستین کشور غربی است که به تاسیس بانکداری خرد برا ساس قوانین اسلام اقدام نمود . (تقی زاده، ۱۳۹۱).

علاوه بر خاورمیانه، در مالزی، فیلیپین و هند نیز بانک های اسلامی گسترش یافتند. سپس دامنه فعالیت بانک ها و موسسات مالی اسلامی به اروپا نیز رسید و در دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰، بانک ها و موسسات مالی اسلامی کوچکی در لوکزامبورگ، سوییس، دانمارک و حتی آفریقای جنوبی و استرالیا نیز مشغول به کار شدند (ادواردز، ۱۳۸۵)

چنین استدلال می شود که مقبولیت سیستم بانکداری اسلامی تنها به بانک های اسلامی محدود نمی شود . بانک های تجاری بین المللی بزرگ به سیستم بانکداری اسلامی علاقه مند شدند و برخی بانک های اروپایی محصولات مالی اسلامی ارائه می دهند که بوجه های اسلامی نامیده می شوند مانند بانک سرمایه گذاری اچ اس بی سی، شرکت های بانکداری سوئیس، شرکت سرمایه گذاری حلال دو سویه، شرکت بین المللی البرکه تاسیس شدند (عبدالرحیم ۲۰۱۰) همچنین بانک اسلامی بریتانیا با تصویب اف اس ای در سال ۲۰۰۴ تاسیس شد (تقی زاده، ۱۳۹۱).

با وقوع بحران مالی اخیر در جهان و سر بلند بیرون آمدن بانک های اسلامی از این آزمون سخت و مهلک، نگرش جهانیان نسبت به بانکداری و مالیه اسلامی دگرگون شده است .کارشناسان و صاحب نظران دنیای بانکداری اکنون دریافته اند که بانک های اسلامی به واسطه پیروی کردن از یک سری اصول و معیارها، توانسته اند بر پاره ای از مشکلات و نقاط مبهم که از دیرباز در صنعت بانکداری جهان وجود داشته است، فایق آیند و محیط اقتصادی و مالی با ثبات و مستحکمی را پدید آورند.

وجود اصولی چون ممنوعیت دریافت و پرداخت بهره (ربا) و مشارکت در سود و زیان حاصل از سرمایه گذاری موجب شده است تا هم بانکداری اسلامی به یک مدل ویژه و منحصر به فرد بانکی در دنیای امروز بدل شود و هم گامی اساسی در جهت شکل گیری و تقویت آرمان هایی چون اقتصاد واقعی و بانکداری اخلاق گرایانه برداشته شود .به دلیل وجود همین مزایا و مطلوبیت هاست که در حال حاضر بانکداری اسلامی با حضور در ۷۵ کشور، بخش چشم گیری از چشم انداز جهانی اقتصادی را شکل می دهد و در میان کشورهای مختلف ایران، مالزی، عربستان و امارات متحده عربی بیشترین دارایی های منطبق بر شریعت را تشکیل می دهند.

از سوی دیگر، پس از بحران مالی و اقتصادی در جهان بسیاری از کارشناسان اقتصادی در کشورهای با اقتصاد آزاد بر این باورند که بانکداری اسلامی با داشتن ویژگی های منحصر بفرد خود می تواند جایگزین مطمئن و خوبی برای بانکداری متعارف با شد.(محقق نیا و همکاران، ۱۳۹۳) .

از نظر تاریخی، رشد بانکداری اسلامی ناشی از نیاز مشتریان خرده پایی بود که میخواستند به گونه ای وام بگیرند و سرمایه گذاری کنند که منطبق بر اعتقادات آن ها باشد .بانکداری اسلامی طی زمان به همراه افزایش جمعیت و رشد اقتصادی و افزایش تقاضا برای راه حل های منطبق با شریعت، گسترش یافت، ولی قسمت عرضه نیز در این زمینه نقش به سزایی داشت، افزایش موسسات خدمات مالی ارائه دهنده بانکداری اسلامی سطح آگاهی مشتریان را بالا برده است ولی در عین حال بر تراکم رقابت بازار نیز افزوده است (سپهری، ۱۳۸۸).

علاوه بر رشد دامنه جغرافیایی تامین مالی اسلامی، رشد و گسترش این پدیده بر دامنه وسیعی از فعالیت های مالی، از بانکداری خرده فروشی گرفته تا بیمه و سرمایه گذاری در بازار سرمایه نیز زیاد بوده است .ولی شاید بی سابقه ترین رشد آن ناشی از ارائه و رشد صکوک (قرضه اسلامی باشد که متداول ترین اوراق بهادار تامین مالی در این حرفه است .بانکداری اسلامی به دلایل گوناگون کارایی بیشتری را به ارمغان آورده است،

بنابراین به منظور دستیابی به رشد و توسعه مناسب تر است. توجه شود که می توان مزیت های دیگری مانند عدالت، جامعیت و پایداری را نیز برای نظام بانکداری اسلامی تصور کرد (الجرحی، ۲۰۰۲)

تحت نظام تامین مالی اسلامی، دامنه نوسان های تمام مراحل یک دوره اقتصادی (چه رکود و چه رونق) کوتاه تر خواهند بود، که این خود به معنای ثبات بیشتر در این ساختار است (چیشتی، ۱۹۸۵).

سهم و سرعت رشد نظام بانکی و مالی اسلامی در سال های اخیر بسیار بیشتر شده است به طوری که براساس گزارشات صندوق بین المللی پول، هم اکنون بالغ بر ۳۰۰ بانک و نهاد مالی اسلامی در بیش از ۷۵ کشور جهان مشغول فعالیت هستند. همچنین ارزش تقریبی بازار های مالی اسلامی حدود ۴۰۰ میلیارد دلار برآورد شده است که این رقم به طور میانگین ۱۵ درصد رشد داشته است (کاراسیک و همکاران، ۲۰۰۷). با این حال، قابلیت های فراوانی برای فعالیت و خدمات رسانی گسترده تر بانک های اسلامی در سرا سر نقاط جهان وجود دارد که از آن استفاده نمی شود. عامل اصلی عدم شکوفایی این پتانسیل ها هم ناآشنایی کافی سیاستگذاران و اقتصاددانان جهان با مزایای بانکداری اسلامی است. بدیهی است که هرچه آشنایی و درک سازمان های جهانی، دولت ها و نهاد های مالی کشورها، از نحوه عملکرد و مزیت های رقابتی و نقش آفرینی مثبت و غیر تورمی بانک های اسلامی بیشتر و بهتر باشد، بستر مناسب تری برای گسترش فزاینده این الگوی بانکی اخلاق گرا فراهم خواهد شد (سوله، ۲۰۰۷).

تقریباً تمام مسلمانان با مذاهب گوناگون بر سر موضوع تشکیل نظام مالی و بانک اسلامی توافق دارند. چنین توافق فراگیری بر سر کمتر مسئله ای در جهان اسلام مشاهده شده است. این توافق می تواند یک نقطه آغاز و محور وحدت بسیار خوبی برای امت اسلامی باشد. به نظر می رسد که چند نکته عامل ایجاد چنین شرایط مناسبی شده است (صدیقی، ۲۰۰۲).

۱. نارضایتی گسترده از عملکرد نظام بانکی ربوی متعارف بعد از جنگ جهانی دوم.

۲. بیداری مسلمانان برای بازیابی عظمت گذشته امت اسلامی بر مبنای آموزه های دین اسلام

۳. گرایش روزافزون جهان به اخلاقیات و معنویت (سوله، ۲۰۰۷)

نباید این نکته فراموش شود که مسلمانان بخش اعظم معادلات جهانی را در بر گرفته اند. بنابراین انگیزه و تقاضای بالقوه زیادی در سطح جهانی برای نظام بانکی اسلامی موجود است. بانکداری اسلامی در ایران بی تردید نظام اقتصادی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی پیشروترین نظام در به کارگیری مفاهیم و الگوهای اسلامی در اقتصاد بود و طی این سه دهه نیز که از آغاز انقلاب اسلامی سپری می شود، بسط و گسترش استفاده از روش های اسلامی در سیاست ها و مناسبات اقتصادی، همواره یکی از اهداف و دغدغه های دولتمردان ما بوده و همچنان نیز هست. ناظر بر همین مسائل و اهمیت غیر قابل انکار نظام بانکی، با فاصله زمانی اندکی از پیروزی انقلاب اسلامی، اجرای عملیات بانکداری اسلامی در کشور به عنوان یک ضرورت مطرح و از سوی مدیران و مسئولان انقلاب پیگیری شد. این حرکت که با ملی شدن بانک های خصوصی رژیم ساقط شده پهلوی همراه

بود، سر انجام در دهم شهریور ۱۳۶۲ به تدوین و تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا انجامید (صاحب فصول، ۱۳۹۰) اقتصاد کشور ایران مانند تمامی اقتصادهای دنیا متشکل از بازارهای پولی، مالی، سرمایه و ... بوده که اساس قانونمندی دینی بر آنها حاکم و قابل اجرا است و بر اساس تدوین قانون عملیات بانکی بدون ربا تمامی اصول اسلامی بر سیستم بانکی ایران حاکم گردیده است.

حال با توجه به تمامی عوامل مذکور انتظار داریم که نه تنها اذهان دنیا بلکه اذهان اقتصاد جهانی نیز همیشه در کنار ایران، اسلام را به صورت هویدا مشاهده نموده و از اقتصاد ایران به عنوان اقتصادی اسلامی یاد برند لزوم وجود این تفکر، تحقق قوانین اسلامی در زیر مجموعه های اقتصاد از جمله نظام پولی و بانک ها می باشد. ایران کشوری است با وسعتی حدود ۱۰۵ میلیون متر مربع و با حدود ۷۷ میلیون نفر جمعیت که دین رسمی این کشور اسلام می باشد. حدود ۹۸ درصد مردم ایران دارای دین اسلام بوده لذا اساس کار و مناسبات این کشور با اصول اسلامی گره خورده است و این امر برای تمامی دنیا محرز می باشد. مذهب اسلام تنها امری شخصی و خصوصی نبوده لذا در درون تمام مناسبات روزمره زندگی مردم ایران نسوخ نموده است و مواردی که از نظر اسلام ممنوع می باشد در ایران از لحاظ قانونی نیز جرم بوده و مستحق مجازات اسلامی است که از آن جمله به اموری مانند شرط بندی، شراب خمر، ربا و می توان اشاره نمود.

عقود اسلامی

در عملیات بانکی بدون ربا ایران تحقق رفاه عمومی و برقراری عدالت اقتصادی از اهداف نظام اقتصادی اسلام می باشد و بدون تردید ترسیم و اجرای این نظام موجب زدودن پدیده شوم فقر از سطح جامعه می شود. یکی از گام های اساسی برای تحقق این مقصود، تغییر نظام بانکی و حذف بهره از پیکره آن و استفاده از عقود اسلامی قابل تطبیق با نظام بانکداری است. به طور کلی عقود اسلامی در سیستم بانکی به چهار گروه تقسیم می شوند که عبارتند از قرض الحسنه، عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه، مساقات) و عقود مبادله ای و سرمایه گذاری مستقیم. سرمایه گذاری مستقیم از نظر آثار و نتایج شبیه قراردادهای مشارکتی است و گاهی جزء این دسته قرار می گیرد در ادامه به بررسی این عقود می پردازم.

۱-۱- قرض الحسنه

قرض الحسنه، عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (قرض دهنده) مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض گیرنده) تملیک می کند که قرض گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض دهنده رد نماید. قرض الحسنه از مصادیق قرض غیر ربوی محسوب می گردد و بسیاری از احکام قرض درباره قرض الحسنه نیز جاری است. تمایز آن دو از یکدیگر در این است که در قرض الحسنه نیازمند بودن وام گیرنده و انگیزه معنوی و اخروی وام دهنده دو رکن اساسی از ارکان آن به شمار می روند. اسلام در مناسبات اقتصادی خود، به نوع دوستی، توازن و تعادل اجتماعی و افزایش اجر و پاداش اخروی توجه ویژه دارد (رفیعی، ۱۳۸۵)

۱-۲- عقود مشارکتی

در این شیوه بانک با استفاده از منابع سپرده های سرمایه گذاری و دیگر منابع بانک، کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز فعالان اقتصادی را از راه قراردادهای مشارکتی چون مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات تامین می کند و با آنان در سود حاصل از فعالیت های اقتصادی شریک می شود. در این شیوه، بانک در جایگاه صاحب سرمایه یا شریک سرمایه گذار بوده و مطابق موازین شرعی و قانونی پیامدها و مخاطره های فعالیت اقتصادی و سرمایه گذاری را به عهده می گیرد (موسویان، ۱۳۸۵).

۱-۳- عقود مبادله ای

در این شیوه، بانک ها با استفاده از منابع سپرده های سرمایه گذاری و دیگر منابع بانک، با متقاضیان تسهیلات وارد قراردادهای مبادله ای چون فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین و جعاله می شوند. این قراردادهای ماهیت تملیکی داشته، براساس نرخ های سود معین به متقاضیان، تسهیلات بانکی داده می شود. در این شیوه، بانک در جایگاه موسسه انتفاعی با سود معین با متقاضی تسهیلات وارد معامله می شود و حاصل آن، بدهی مدت دار مشتری است که طبق زمان بندی مشخصی باید پرداخت شود (همان) (موسویان، ۱۳۸۴).

الف- انتفاعی بودن قرارداد:

قراردادهای مبادله ای همگی انتفاعی هستند. بانک از محل انجام این قراردادها کسب سود می کند

ب. معین بودن سود قرارداد:

افزون بر انتفاعی بودن قرارداد، نرخ سود بانک از محل این قراردادها معین است؛ برای مثال، بانک می تواند تصمیم بگیرد تمام قراردادهای مبادله ای خود را برای سال خاص یا فصل خاصی با نرخ های معین قرارداد ببندد؛ چنان که می تواند برای همه بخشها یا همه قراردادهای از یک نرخ یا چند نرخ معین به صورت ترجیحی استفاده کند.

ج. تملیکی بودن قرارداد:

در قراردادهای مبادله ای بعد از پایان قرارداد، طبق ضوابط هر قرارداد، عوضین به ملکیت طرفین در می آید و رابطه بانک با گیرنده تسهیلات، رابطه بستانکار و بدهکار است

د. عدم نیاز به نظارت و کنترل:

در قراردادهای مبادله ای مسئولیت بانک در احراز صحت قرارداد خلاصه می شود و بعد از آن به نظارت و کنترل چگونگی بهره برداری از تسهیلات گرفته شده از بانک نیازی نیست. بانک فقط مسئولیت دارد با دریافت تضمین کافی از بازگشت منابع مطمئن شود.

۴-۱- سرمایه گذاری مستقیم

در این شیوه، بانکها بخشی از منابع را در فعالیت های مستقیم اقتصادی چون ساخت بزرگراه ها، تونل ها و دیگر پروژه های بزرگ زیر بنایی سرمایه گذاری، و ارزش افزوده طرح ها و پروژه ها را به صورت سود بانک و سپرده گذاران لحاظ می کنند. در این شیوه نیز بانک در جایگاه صاحب سرمایه و سرمایه گذار، مسئولیت ها و مخاطره های فعالیت اقتصادی را عهده دار می شود (موسویان، ۱۳۸۵).

شیوه سرمایه گذاری مستقیم می تواند در تأمین مالی طرح های مهم و زیربنایی کشور - که دولت به جهت کسری بودجه توان تأمین مالی آنها را ندارد - شیوه مفید و موثری باشد و بدون تحمیل آثار تورمی به رشد و توسعه اقتصادی کمک کند.

موفقیت بانکداری اسلامی در کشور های دیگر و دلیل موفقیت

پاکستان :

روند اسلامی کردن سیستم بانکی پاکستان از سال ۱۹۷۹ آغاز گردید. در نوامبر ۱۹۷۷ شورای جهان بینی اسلامی پاکستان، گروهی از اقتصاددانان و خبرگان امور بانکی را تعیین کرد. اعضای هیئت یاد شده گزارش خود را در فوریه ۱۹۸۰ به شورای جهان بینی اسلامی پاکستان تسلیم کرد. در جهت تطبیق کامل گزارش یاد شده با اصول اسلامی، شورا اصلاحات و تعدیلات لازم را در آن معمول و پس از حک و اصلاح و آماده شدن کامل آن گزارش آماده شده را در ژوئن ۱۹۸۰ به ریاست جمهوری پاکستان ارائه نمود (میر جلیلی، ۱۳۷۴).

برای رشد بانکداری اسلامی در پاکستان بانک مرکزی این کشور سه استراتژی را به طور پیگیر در دستور کار خود قرار داده است (تقی زاده، ۱۳۹۱).

أ. تاسیس بانک های کاملاً اسلامی نوپا با مشارکت بخش خصوصی

ب. ایجاد بانک های تجاری به عنوان مکمل بانک های اسلامی

ج. ایجاد یک باجه مخصوص عملیات بانکداری اسلامی در تمام شعب

بانک های تجاری برای ایجاد بانک های تجاری مکمل در چهارم نوامبر ۲۰۰۲ قوانین جدیدی به تصویب رسید که مهم ترین اصل آن این است که عملیات بانکداری می بایست تماماً براساس دستورات اسلام تأکید شده در قرآن و سنت باشد. بر همین مبنا بانک های تجاری اجازه یافتند که در کنار عملیات بانکداری اسلامی به فعالیت بپردازند (طاهری، ۱۳۸۵).

قواعدی که توسط بانک های اسلامی پاکستان برای اعطای تسهیلات پذیرفته شده است را در چهار گروه می توان ارائه کرد (حسن زاده، ۱۳۸۵).

أ. اصل تسهیم سود و زیان

ب. اصل مبتنی بر هزینه و دستمزد

ج. اصل خدمات بدون بهره

د. اصل تابعه کمکی

بانک دولتی پاکستان یک مکانیزم جامع و قوی برای مطابقت با شریعت ارائه نموده است تا اعتماد مشتریان و سرمایه گذاران به صنعت بانکداری اسلامی را جلب کند. این مکانیزم سه رکن اصلی دارد یک هیات شریعت در بانک دولتی پاکستان سیاست ها و دستورالعمل ها و همچنین معیار های مناسب برای مشاورین را تعیین و تایید می کند، مشاورین شریعت در تمام بانک ها آنها را بانک ها را هدایت می کنند و آسایش خاطر مشتریان در مورد خدمات مالی اسلامی را تامین می کنند. (تقی زاده، ۱۳۹۱)

مالزی:

داشتن تعداد زیادی مشتری و شعبه، عرضه گستره ای وسیع از خدمات، تامین تعامل با بازار اسلامی پولی و همچنین، نظام بانکداری اسلامی باید با ارزش های اجتماعی و اقتصادی اسلامی سازگار بوده و در صورت و معنا اسلامی باشد (آذری نیا، ۱۳۸۵).

مالزی از چند مفهوم بانکداری اسلامی در طرح بانکداری بدون ربا استفاده می کند که با وجود تفاوت های اسمی در عنوان با مفاهیم مورد استفاده در عقود اسلامی بانکداری بدون ربا در ایران ماهیتاً منطبق می باشد (فرجی، ۱۳۸۴).

سایر مفاهیم استفاده شده در بانکداری اسلامی مالزی شامل: ودیعه با ضمانت، مشارکت، مرابحه، بیع دین، استجار می باشد. نکته قابل توجه در بررسی منابع و مصارف بانکداری اسلامی مالزی این است که بانک در استفاده از منابع مالی جهت اعطای تسهیلات متنوع به متقاضیان دارای اختیار بیشتری است. بانک می تواند به صلاحدید خود کلیه وجوه حاصل از عقود ودیعه (جاری و پس انداز) را مورد استفاده قرار دهد و تنها ملزم به تطابق تامین مالی با اصول شریعت می باشد. همچنین عقد مضاربه در حساب های سرمایه گذاری معنای وسیع تری دارد و به مصارف بازرگانی و محدودیت زمانی منحصر نمی شود (تقی زاده، ۱۳۹۱).

انگلستان:

در بین کشور های غیر اسلامی، کشور انگلستان در دهه اخیر توجه بسیار زیادی به مقوله فراهم نمودن زمینه های قانونی برای تاسیس بانک ها و موسسات مالی اسلامی نموده است. انگلیس نخستین کشور غربی است که به تاسیس بانکداری خرد براساس قوانین اسلام اقدام نمود.

در اگوست ۲۰۰۴ اولین بانک اسلامی در سطح خدمات خرد که تمامی فعالیت هایش را در چارچوب اسلامی تنظیم نموده بود، با عنوان بانک اسلامی انگلستان تاسیس شد. (موسویان و همکاران، ۱۳۹۳).

بانک های اسلامی در انگلستان خدمات حساب های پس انداز و حسابهای سپرده بلندمدت ارائه می نمایند. این بانک ها وجوه را در تجارت و فعالیت های مورد قبول شریعت اسلامی سرمایه گذاری کرده و سود حاصل از سرمایه گذاری را بین مشتریان و بانک تقسیم می کنند. همچنین بانک ها این خدمات را به س رمایه گذاران غیر مسلمانی نیز که ترجیح می دهند از فعالیت هایی مانند تنباکو و الکل اجتناب نمایند، عرضه می نمایند. بانک های اسلامی انگلستان محصولات مالی مختلفی ارائه می دهند که عبارتند از:

وام خرید مسکن، تامین سرمایه های مسکن امانه، تامین مالی مسکن و برنامه خرید مسکن که همگی وام های رهنی اسلامی هستند.

حساب جاری، پس انداز / حساب امانه اسلامی، حساب دانش آموزی اسلامی، تامین سرمایه شخصی تامین مالی تضمین شده، تامین مالی اسلامی (حساب مشترک اسلامی)، سهام خصوصی و مشاوره گروهی، مشاوره در زمینه قوانین شریعت، مدیریت دارایی ها، تامین مالی پروژه، تامین مالی تجارت، مدیریت مالی، پس انداز و برنامه های سرمایه گذاری بلندمدت خدمات بازارهای مالی (شامل انتشار صکوک و تامین سرمایه صنفی)، مسکن، ارائه محصولات و خدمات سرمایه گذاری مطابق با شریعت به افراد و شرکت ها. (تقی زاده ۱۳۹۱).

همچنین بریتانیا فعال ترین و پیشرفته ترین بخش بانکداری اسلامی را در اتحادیه اروپا داشته و دروازه ورودی تامین مالی اسلامی می باشد (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

بانک اسلامی بریتانیا خدمات حساب های پس انداز، حساب های سپرده بلند مدت (خزانه) ارائه می نماید. بانک فوق این پول ها را در تجارت و فعالیت مورد قبول شریعت اسلامی سرمایه گذاری می کند. سود حاصل از سرمایه گذاری بین مشتریان و بانک تقسیم می شود. همچنین بانک ها به سرمایه گذاران غیر مسلمانی که ترجیح می دهند از فعالیت هایی مانند تنباکو و الکل اجتناب نمایند این خدمات را نیز عرضه می نمایند. وام های شخصی (خرد) نیز براساس تنظیم کارمزد متقیر قابل استفاده هستند اردن از ویژگی های خاصی که در بانک اسلامی اردن مشهود است. می توان به عدم پرداخت سود قطعی به سپرده ها یاد کرد و در بانک اسلامی اردن پرداخت سود به صورت مشاع است و در پایان سال با حسابرسی صورت گرفته این سود به شکل دقیق و جزء به جزء به حساب سپرده گذاران واریز می شود. یک هیئت مشاوره شرعی نیز وجود دارد. این هیئت مشاوره که علاوه بر مشاوره نظارت بر سیستم بانک اسلامی اردن را بر عهده دارد در مسائل مستحدثه بانکی و شرعی این هیئت نظر کارشناسی خود را ارائه می کند. عدم پذیرش قانون جریمه های تاخیر یکی دیگر از ویژگی های بانکداری اسلامی اردن می باشد جریمه تاخیر از منظر مشهور علمای اسلامی مذموم و حرام تلقی شده است. همچنین بانک اسلامی اردن از قراردادهای معقول تری برای دادخواهی مشتریان علیه بانک برخوردار است. برخوردار است (توکلی، ۱۳۸۰).

کویت :

بانک های اسلامی در کویت به طور معمول به پذیرش انواع مختلف س پرده گذاری ها به شکل های جاری، پس انداز یا حسابهای سرمایه گذاری با شرایط معین و برنامه های هدفگذاری شده در قالب قراردادهای منطبق بر

شریعت از جمله مباحثه، مشارکت و مضاربه، اقدام می نمایند. به طور کلی، انعطاف پذیری عقود اسلامی در این کشور بستر گسترده ای را برای تأمین مالی متقاضیان مهیا می نماید و از سوی دیگر وجود ابزارهای مختلف و نوآورانه مطابق با شریعت اسلامی در عرضه خدمات بانکداری اسلامی موجب جذب مسلمانان و حتی غیرمسلمان و رشد بانکداری اسلامی با وجود ریسک بازدهی یک سان نسبت به سایر بانکهای متعارف گردیده است (محرابی، ۱۳۹۳).

در کشور کویت گرچه بانک مرکزی در حوزه قانونگذاری در رابطه با موسسات مالی اسلامی فعال می باشد، اما در حوزه نظارت شرعی نقش خاصی بر عهده نداشته و این امر را به طور کامل به کمیته های شریعت که در موسسات مالی به فعالیت مشغول هستند واگذار نموده است. در خصوص ساختار گزارش دهی نیز، براساس قانون بانک مرکزی کویت، کمیته های شریعت در موسسات مالی اسلامی، موظف به تکمیل و ارائه گزارش شریعت به مجمع عمومی می باشند. همچنین لازم است این گزارش ها، در گزارش های سالانه ای که بانک های اسلامی تهیه می کنند، وجود داشته باشد. (میسسی و همکاران، ۱۳۹۱).

امارات متحده عربی

اصول بانکداری اسلامی در کشور امارات بر اساس اصول قرآن و سنت بنا شده است. بانکداری اسلامی در امارات مشتمل بر بانکداری شعبه ای، بانکداری مشارکتی، بانکداری خصوصی و بانکداری الکترونیک است که همواره سعی می کنند از فناوریهای نوین برای رضایت مشتریان استفاده نمایند. در مجموع، امارات یکی از پیشروان منطقه خلیج فارس در زمینه بانکداری اسلامی است و هم اکنون حدود ۸ بانک اسلامی و دو سازمان مالی اسلامی (به منظور حمایت مالی) در این کشور فعالیت می کنند. همچنین این کشور با همکاری بانک اسلامی امارات به تأسیس کر سیهای تخصصی مطالعات بانکداری اسلامی با هدف تقویت و توسعه مهارت های دانشجویان و آینده شغلی آنان در حوزه خدمات مالی و بانکی به ویژه امور مالی - اسلامی اقدام نموده است (محرابی، ۱۳۹۳).

مشکلات و نارسایی های ساختار فعلی بانکداری بدون ربای ایران

۱- حاکمیت نگاه صرفا فقهی به بانکداری اسلامی

یکی از چالش هایی که نظام بانکداری بدون ربا در کشور با آن مواجه است، مشکل غلبه دیدگاه فقهی صرف در حوزه تدوین مقررات، دستورالعمل ها، آیین نامه ها و عقود مرتبط با بانکداری اسلامی است. منظور از دیدگاه فقهی صرف، دیدگاهی است که فقط بر حل مشکلات فقهی در عمل، توجه دارد و به اهداف، اصول و مبانی نظام اقتصاد و مالیه اسلامی توجه مشخصی ندارد (صدیقی، ۱۳۸۷).

۲- نقض در تامین عدالت توزیعی

یکی از مهم ترین ارکان نظام بانکداری اسلامی برقراری عدالت توزیعی در جامعه اسلامی است. در واقع لازم است نظام بانکداری و مالیه اسلامی در کشور به گونه ای اصلاح شود که تمام افرادی که شایستگی دریافت تامین مالی را دارند، بتوانند از آن بهره مند باشند. متأسفانه وضع موجود نظام بانکی در کشور در این زمینه چندان رضایت بخش نیست. ناچیز بودن وام های پرداختی قرض الحسنه، استفاده از سپرده های قرض الحسنه پس انداز در فعالیت های سود آور اقتصادی و غیره، همگی نشانه ای از بی توجهی به عدالت توزیعی در نظام بانکداری بدون ربا در کشور است (چپرا، ۲۰۰۲).

۳- چالش صوری بودن اجرای بانکداری بدون ربا

منظور از صوری بودن این است که طرفین قرارداد، گرچه واقعا قراردادی که امضا می کنند، عنوان یکی از عقود شرعی را دارد، لیکن در عمل هیچ گونه مضاربه ای اتفاق نیفتاده و فقط فاکتور ها و برگه هایی جابه جا می شود. چرا که بر اساس اصل فقهی بسیار مهم، عقود، تابع قصود و اهداف طرفین است و اگر طرفین قصد جدی در انجام معامله نداشته باشند، معامله ای انجام نخواهد شد و فقط دریافت پول و باز پرداخت آن به مبلغ بیشتر مورد توجه طرفین قرار می گیرد که این بی تردید ریاست (میسسی و قلیچ، ۱۳۹۰)

۴- چالش های مرتبط با قانون بانکداری بدون ربا

به رغم نقاط قوتی که در قانون بانکداری بدون ربا موجود است، نقاط ضعف مختلفی نیز در آن وجود دارد. به عنوان مثال در قانون کنونی، هیچ تفکیکی بین قرض بدون بهره و قرض الحسنه در نظر گرفته نمی شود. نتیجه آن است که تمامی سپرده های جاری و پس انداز براساس عقد قرض الحسنه تعریف شده اند. این در حالی است که عقد قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی دارای ویژگی تبرعی (خیرخواهانه) بودن است و نیت فرد می بایست نوعی ایثار باشد. بنابراین اگر فردی برای بهره برداری از خدمات مالی، حساب جاری افتتاح کند و یا اینکه به منظور دستیابی به جوایز بانکی، حساب پس انداز افتتاح کند، گرچه قرض بدون بهره به بانک داده است، لیکن نمی توان نام آن را قرض الحسنه نهاد (موسویان، ۱۳۸۵).

۵- نقض در درک و تفهیم کلیات بانکداری اسلامی و عقود بانکی

اجرای صحیح عقود شرعی در نظام بانکی نیازمند آن است که مدیران و کارکنان بانک های کشور به درستی، اصول مالیه اسلامی و همچنین تعاریف و ماهیت عقود بانکی را درک کرده (فهم) و بتوانند آن را به صورت مختصر و با بیانی ساده به سپرده گذاران و دریافت کنندگان وجوه نیز توضیح دهند.

متأسفانه در حال حاضر، در اکثر موارد نه سپرده گذاران و نه سرمایه گذاران (و اغلب حتی کارمندان و مدیران بانک) درک مشخصی از رابطه حقوقی فرد با بانک در عقود مختلف نداشته و نقل و انتقال وجوه فقط محدود به امضای چند قرارداد شده است. این مسئله به شدت سبب تردید در صحت شرعی اجرای قراردادهای بانکی می شود (عیوضلو، ۱۳۸۷)

۶- نبود راه حلی جامع در مسئله تاخیر پرداخت

با آن که یکی از چالش های مهم نظام بانکداری بدون ربا در کشور مسئله باز پرداخت مطالبات بانکی است، لیکن در واقع هنوز راهکار مشخصی به منظور حل مشکل باز پرداخت که هم از نظر اقتصادی قابل قبول باشد و هم با اصول فقهی در تعارض نباشد، طراحی نشده است (موسویان، ۱۳۸۹).

۷- بی توجهی به نظارت شرعی

مسئله نظارت بر بانک های اسلامی، به دلیل ماهیتی که دارند در برخی موارد، ابعاد خاصی پیدا می کند. یکی از این موارد مسئله ریسک شریعت است. منظور از ریسک شریعت خطری است که نظام بانکی را از ناحیه انطباق نداشتن فعالیت هایی که در آن انجام می شود با اصول بانکداری بدون ربا و قوانین مرتبط، تهدید می کند. متأسفانه در کشور ما، هیچ نهادی مسئولیت نظارت شرعی در نظام بانکداری را به صورت مشخص بر عهده نداشته است. این امر باعث شده است در مواردی بی شمار برخی عملیات بانکی با اصول بانکداری اسلامی تطابق نداشته باشد (میسیمی، قلیچ، ۱۳۹۰).

۸- چالش های نهادی، ساختاری و سازمانی

شاید مهم ترین چالش اجرای صحیح بانکداری بدون ربا در کشور، مشکلات نهادی، ساختاری و سازمانی است. در حال حاضر بانک های کشور به منظور اجرای صحیح عقود مختلف نیاز به سازماندهی خاصی دارد. افزون بر این نظام آموزش علم اقتصاد و مدیریت مالی در کشور و تربیت استادان و کارشناسان و مدیران اجرایی در حوزه علوم اقتصاد و بانکداری اسلامی با ضعف و نارسایی هایی همراه است، از جمله این که عامه مردم با اصول و قوانین بانکداری اسلامی آشنایی چندانی ندارند و این برداشت نادرست در بین بسیاری از مردم وجود دارد که دریافت و پرداخت هر نوع نرخ سود ثابت در نظام بانکی رباست (میسیمی، عیوضلو، ۱۳۸۸).

۹- آموزش، تحقیق و توسعه

آموزش و تحقیق و توسعه برای گسترش و تعمیق کلیه حوزه های علوم ضروری است. بانکداری اسلامی هم جزو رشته های جدید محسوب می شود که بسیار جای کار دارد. مشکل هنگامی بروز می کند که آشکار می شود مدیران و کارکنان بانک های اسلامی چندان به مسائل شرعی واقف نیستند و عالمان دینی هم به مسائل تخصصی مالی و اقتصادی واقف نیستند. سوگمندها باید گفت کسانی که در هر دو حوزه متخصص باشند، بسیار اندک اند (اقبال و همکاران، ۱۹۹۸).

در چنین شرایطی لازم است که از یک سو دوره های تخصصی برای طلبه های علوم دینی در زمینه مالی و اقتصاد گذاشته شود و از سوی دیگر با ایجاد مراکز و دوره های آموزشی متعدد کارکنان آشنا با مسائل مالی و مذهبی برای انجام امور مدیریتی و عملیاتی تربیت شوند (اقبال، ۲، ۱۹۹۷).

۱۰- مسدود شدن نقدینگی از لحاظ نظری

نقد شدن دارایی های بانک های اسلامی، با احتمال بسیار کمتری نسبت به بانک های سنتی تحقق می یابد. همچنین نوسان های بیشتر در نرخ نقدینگی، به طور معناداری روی توانایی بانک های اسلامی برای فراهم کردن اعتبار بخش خصوصی اثر می گذارد و این امر، در جه نقدینگی بیشتری را برای هر نوع سرمایه و سپرده گذاری در بانک های اسلامی نسبت به بانک های سنتی نشان می دهد. در مجموع، احتیاج های سرمایه ای بانک های اسلامی باید بیشتر باشد تا سپرده گذاران را در مقابل زیان های غیر قابل پیش بینی مجموع س رمایه گذاری ها حمایت کند. زیرا که افزایش ذخیره های قانونی و احتیاطی، ایمنی بیشتری را فراهم می کند (سارکر، ۲۰۰۴).

سه علت عمده برای اینکه بانک های اسلامی در جهان باید به مسئله نقدینگی توجه کنند به صورت ذیل است (عبدالحمید ۲۰۰۱).

۱. کمبود بازارهای ثانویه برای دارایی ها

۲. سررسید کوتاه مدت برخی سپرده ها

۳. نبود قرض دهنده نهایی مانند بانک مرکزی در جهت رفع این مشکل، راهکارهایی مطرح شده است.

به طور مثال، عقیلی کرمانی به بحث مدیریت ریسک می پردازد. جهت کاهش ریسک نقدینگی به طور معمول اگر بانک نتواند احتیاج های کوتاه مدت نقدینگی خود را از راه فروش گواهی های سپرده تامین کند، با وثیقه گذاردن قسمتی از دارایی های خود آن قدر منابع تجهیز می کند تا بتواند تعهد های خود را به موقع بپردازد

در باره ریسک عملیاتی با استخدام کارمندان و پرسنل قابل اعتمادتر و با تجربه تر می توان آن را کاهش داد. برای ریسک بازار نیز باید از ابزار های مهندسی مالی مالکیت سرمایه گذاری مستقیم و مشارکت، بدهی فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک، مشتقه قول نامه و بیع الوفا و ترکیبی قولنامه خرید سهام استفاده می شود (اکبریان، رفیعی، ۱۳۸۶).

مشکل دیگر، تعیین سود و زیان و تقسیم آن بین سپرده گذاران بانک های اسلامی به ویژه در سرمایه گذاری های بلندمدت مثل مضاربه و مشارکت است. با تغییر در جریان نقدی مورد انتظار، ارزش سرمایه گذاری های بلندمدت همانند هزینه فرصت سرمایه نوسان خواهد داشت و در غیاب بازار فعال در این سرمایه گذاری ها، فرایند ارزشیابی خیلی هزینه بر و نامشخص می شود (کاربری، ۲۰۰۴).

اگر بانک بخواهد این مشکل را به درستی مدیریت کند، ناگزیر باید در انتخاب طرح ها و پیشبرد آنها تا مرحله بهره برداری و بعد از آن، به وسیله کارشناسان با تجربه نظارت و کنترل کند و این امر به صورت طبیعی برای بانک های تجاری غیر ممکن است و اگر بانک بخواهد در عرصه های گوناگون سرمایه گذاری به تناسب، کارشناسان خبره استخدام کند، هزینه عملیاتی به شدت افزایش می یابد و هزینه تمام شده سرمایه در بانکداری بدون ربا بیشتر می شود (کرمانی، ۱۳۸۱).

مشکل دیگر بحث مالکیت بانک هاست . به ویژه قدرت خلق اعتبار بانک های تجاری با نرخ ذخیره جزئی سبب برانگیخته شدن بحث عمومی یا خصوصی بودن بانک ها می شود . از نظر منتقدان بانکداری اسلامی، موضوع مالکیت بانک های اسلامی هنوز دچار ابهام هایی است (سارکر، ۲۰۰۴).

اغلب محققان اسلامی در این موضوع اتفاق نظر دارند که ممکن است در وضع خاصی چون موقعیت جنگی و محاصره اقتصادی، مدیریت بانک ها دولتی شود و حتی می توان در وضعیت استثنایی، با استفاده از عقد های خاصی، تمام منابع را هم به مالکیت دولت درآورد چنانکه می توان در وضع عادی و رقابت سالم بازارها، از جمله بازار پول و سرمایه، مالکیت منابع و مدیریت بیشتر یا همه بانک ها (غیر از بانک مرکزی) را به بخش خصوصی سپرد و دولت فقط از راه بانک مرکزی و با اعمال قوانین و اجرای سیاست های پولی به نظارت، کنترل و هدایت بانک ها بپردازد (موسویان، ۱۳۸۴).

راهکارهای پیشنهادی

در اینجا به بیان راهکارهای پیشنهادی با توجه به تجربه موفق سایر کشور های جهان در اجرای صحیح بانکداری اسلامی، برای رفع موانع بانکداری اسلامی در ایران می پردازیم

۱ - نظارت فعال بانک مرکزی بر تامین اهداف اقتصاد اسلامی در عمل و جلوگیری از عملیاتیشدن فرایندها، روش ها و شیوه هایی که با کلیات بانکداری اسلامی در تعارض اند، هرچند فاقد مشکل فقهی باشند.

۲ - نظام بانکی به ارائه وام و تسهیلات به قشر های مختلف جامعه و همچنین مناطق مختلف کشور (به ویژه مناطق محروم توجه بیشتری کند و همچنین نظام بانکی ارتباط مشخصی با بانک قرض الحسنه و صندوق های قرض الحسنه برقرار کند.

۳ - برای رفع مانع صوری بودن معاملات می توان از راهکار های زیر استفاده نمود . ارائه عقود اسلامی به صورت متنوع به سرمایه گذاران به گونه ای که انگیزه برای وارد شدن در معاملات صوری کاهش یابد . در نظر گرفتن وظیفه نظارت شرعی برای واحد نظارت بانک مرکزی و ارائه ابزارها و تصویب قوانین مورد نیاز ج . فرهنگ سازی و تفهیم این نکته به ذی نفعان نظام بانکی که صوری سازی قراردادهای موجب بطلان عقود و عدم امکان تصرف متقاضی در وجوه می شود.

۴ - برای رفع چالش مرتبط با قانون بانکداری بدون ربا نیز :

أ . تفکیک قانونی حساب های قرض الحسنه از حساب های قرض بدون بهره

ب . توسعه قانونی ابزار های مالی اسلامی در حوزه تجهیز تخصیص منابع

ج . ارائه ابزارهای شرعی و قانونی مناسب جهت ارتباط با بانک های متعارف و اسلامی در سطح بین المللی

۵- نقض در درک و تفهیم کلیات بانکداری اسلامی و عقود بانکی تشکیل کمیته های فقهی در شعب مرکزی تمامی بانک های فعال در اقتصاد کشور همانند اکثر بانک های اسلامی فعال در سایر کشور ها یکی از وظایف مهم این کمیته ها معرفی عقود مختلف به ذینفعان نظام بانکی است برگزاری دوره های آموزشی برای مدیران و کارمندان بانکی توسط کمیته مشورتی بانکداری اسلامی در بانک مرکزی

۶- چالش های نهادی پیشنهاد می شود بانک مرکزی با همکاری دولت محترم، مقدمات تشکیل موسسات تقویت کننده در نظام بانکداری اسلامی در کشور را فراهم کند. مانند موسسات نظارت بر اجرای عقود مختلف و موسسات پیگیری مطالبات معوق و غیره. نهاد های آموزشی و پژوهشی بانک مرکزی با ارائه دوره های تحصیلات تکمیلی برای دانشجویان و همچنین برگزاری دوره های تخصصی برای مدیران، زمینه های اصلاح نظام آموزش رشته اقتصاد و مدیریت مالی را در کشور فراهم کند

الگوی تفکیک بانکها از مؤسسه های قرض الحسنه و شرکت های سرمایه گذاری الگوهای بانکداری زیادی بعد از دهه ۱۹۸۰ در سطح بین المللی مطرح گردید، برخی الگوها بانک ها را موظف می سازند حساب های معاملاتی خود را با اوراق کوتاه مدت خزانه پشتیبانی کنند (توبین، ۱۹۸۵؛ کاریکن، ۱۹۸۶؛ اسپونگ، ۱۹۹۱؛ میشکین، ۱۹۹۹؛ توماس ۲۰۰۰) و برخی بانک ها را ملزم می سازند سپرده های خود را صرفا، در اوراق دولتی با ارزش بالا یا اوراق دولتی تضمین شده با سررسیدهای متفاوت سرمایه گذاری کنند (لایتن، ۱۹۸۷؛ هرینگ و لایتن، ۱۹۹۵).

برخی به بانک اجازه می دهند که از سپرده های تضمین شده برای اعطای وام های کوتاه مدت به متقاضیان از ابزار امن شده شامل اوراق منتشره شرکت های خدمات مالی استفاده کند. (پیرس ۱۹۹۱).

برخی معتقدند محدوده ی دارایی های تضمین شده باید به گونه ای و سبب شود که شامل سبد متنوعی از بدهی های کوتاه مدت و با ارزش بالا گردد (مرتون و بودنی، ۱۹۹۳؛ اسپونگ، ۱۹۹۳).

الگوی تفکیک توسط اقتصاددانان اسلامی و صاحب نظران بانکداری اسلامی از جمله موسویان، داودی، سبحانی، محقق نیا و ... مطرح گردید. الگوی تفکیک به معنای جدا سازی خدمات بانکی اعم از ارائه حساب های جاری و خدمات مربوط به سیستم پرداخت ها از سرمایه گذاری و سپرده های سرمایه گذاری و مدت دار است. به عبارت دیگر تفکیک خدمات از سرمایه گذاری مد نظر است. در این صورت خدمات بانکی همچون افتتاح سپرده جاری و پس انداز قرض الحسنه و نقل و انتقالات مالی و به طور کلی سیستم پرداخت ها می بایست از واسطه گری بانک در سرمایه گذاری جدا شود (محقق نیا، ۱۳۹۳).

الگوی تفکیک را شامل بانک سرمایه گذاری، قرض الحسنه و لیزینگ و تفکیک عقود مطرح می کنند. . در ادامه، پژوهش الگوی تفکیک را به صورت اجمالی بیان می گردد این الگو برگرفته از رساله دکتری محمد جواد محقق نیا با عنوان "ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگوی بانکداری اسلامی برای جمهوری اسلامی ایران با استاد راهنمای دکتر پرویز دادودی و مشاوران: حجه الاسلام و المسلمین دکتر مصباحی مقدم و دکتر مصصامی

می باشد. تبیین کامل این الگو را به مجالی دیگر وامی گذاریم و این الگو را مناسب جهت تحقق اهداف بانکداری اسلامی در ایران پیشنهاد می گردد.

۱- بانک های قرض الحسنه بانک های قرض الحسنه از طریق حساب های جاری و قرض الحسنه پس انداز به تجهیز منابع پرداخته، اقدام به سپرده پذیری از مشتریان می کنند. این بانک ها تمامی منابع خود را پس از کسر ذخایر قانونی و نقدینگی، به صورت قرض الحسنه در اختیار متقاضیان قرار می دهند و تنها مجاز به دریافت کارمزد هستند. در تجهیز و تخصیص منابع، تنها از عقد قرض الحسنه استفاده می نمایند.

تسهیلات قرض الحسنه برای تامین نیاز های اساسی استفاده می گردد (صمصامی، داودی، ۱۳۸۹).

۲- صندوق ها و موسسات سرمایه گذاری این نهاد، متولی پاسخ گویی به همه نیازهای تأمین مالی به جز قرض الحسنه است. کارکرد اصلی این نهاد، واسطه گری بین صاحبان سرمایه های خرد و متقاضیان وجوه مالی برای تأمین مالی فعالیتهای اقتصادی است مبنای عملیات این صندوق ها به صورت سپرده پذیری و اعطای وام نیست. شناسایی دقیق انواع نیازهای تأمین مالی افراد و یا بنگاه های متقاضی منابع مالی، تعیین ابزار تأمین مالی اسلامی متناسب با هر نیاز و در نهایت، انتشار اوراق ذی ربط و ارائه آن به افراد دارای مازاد وجوه مالی که علاقه ای به سرمایه گذاری دارند، مبنای عملکرد این نهاد می باشد (سبحانی، ملکی، ۱۳۹۲).

شرکت های لیزینگ

لیزینگ یکی از شیوه های قانونمند کسب درآمد براساس قوانین اسلامی است. در این شیوه یک دارایی واقعی مانند دستگاه، اتومبیل، کشتی و یا یک خانه می تواند از سوی موجر به مستاجر برای دوره معین در قبال قیمت معین اجاره داده شود. هزینه و منفعت در این معامله به صورت روشن و آشکار در قالب قرارداد اجاره قید می شود. از این شیوه بانک های بسیاری در کشورهای اسلامی استفاده می کنند. بانک توسعه اسلامی (آی دی بی)، بانک اسلامی مالزی و تعدادی از بانک های تجاری در پاکستان این شیوه را به کار می گیرند. براساس قرارداد اجاره یا لیزینگ یک بانک اسلامی یک دارایی را براساس مشخصات و خواسته های مشتری خریداری می کند و آن را با توافق طرفین ض من تعیین مدت اجاره و میزان اجاره به مشتری اجاره می دهد. مشخصات و طبیعت دارایی مورد اجاره نیز به هنگام تعیین اجاره و زمان اجاره مورد نظر قرار می گیرد. در طول مدت لیزینگ مالکیت دارایی در اختیار اجاره دهنده (بانک) است. بانک این حق را دارد که این مالکیت را به اجاره کننده مستاجر انتقال دهد. در پایان مدت اجاره دارایی مجدداً به بانک تحویل داده می شود لیزینگ در معاملات مالی اسلامی از ظرفیت های بسیاری برخوردار است و بانک های اسلامی شیوه های مختلف آن را به مرور تجربه کرده و به کار می گیرند (علی نژاد، ۱۳۸۸).

تنگناهای مالی لیزینگ از دیدگاه اسلام

با توجه به عدم مشروعیت ربا در کشورهای اسلامی متخصصان حوزه های مالی؛ همواره به دنبال روشهای جدید و جایگزین بوده اند و بانکداری اسلامی همان اهداف بانکداری متداول دنیا را دنبال می کند با این تفاوت که

ادعا می شود عملیات بانکداری در این بانک ها براساس فقه اسلامی صورت می گیرد. مهمترین اصل در بانکداری اسلامی تقسیم سود و زیان حاصل از معامله و پرهیز از پرداخت ربا یا همان بهره پول است. عمومی ترین مفاهیم مورد استفاده بانکداری اسلامی شامل مضاربه تقسیم سود، ودیعه (به امانت گذاردن)، مشارکت سرمایه گذاری مشترک، مباحه قرارداد مبتنی بر قیمت تمام شده و اجازه به شرط تملیک (لیزینگ) است.

لیزینگ یکی از راهکارهای تأمین مالی در عرصه تجارت داخلی و بین المللی است. نظامهای حقوقی داخلی کشورهای مختلف، رویکرد واحدی به ماهیت لیزینگ ندارند لیزینگ در معاملات مالی اسلامی از ظرفیت های بسیاری برخوردار است و بانکهای اسلامی شیوه های مختلف آن را به مرور تجربه کرده و به کار می گیرند. توافق خرید اجاره یکی از این نمونه ها است. براساس این توافق که به اجاره به شرط تملیک، فروش اقساطی یا اجاره و الاقتناء نیز معروف است، مورد اجاره در پایان دوره لیزینگ به تملک مستاجر در می آید و مبالغ پرداختی اقساط به جای اجاره (سود سرمایه) و همچنین اصل سرمایه محسوب شده و در پایان، مالکیت اجاره دهنده (لیزینگ) سلب می شود. از این روش عمدتاً برای خرید منزل و اتومبیل استفاده می شود. در کشور ما لیزینگ بیش از سه دهه سابقه دارد ولی استفاده از آن بتازه گی بین مردم رواج یافته است.

لیزینگ یکی از شیوه های قانونمند کسب درآمد براساس قوانین اسلامی است. در این شیوه یک دارایی واقعی مانند دستگاه، اتومبیل، کشتی و یا یک خانه و می تواند از سوی موجر به مستاجر برای دوره معین در قبال قیمت معین اجاره داده شود. هزینه و منفعت در این معامله به صور روشن و آشکار در قالب قرارداد اجاره قید می شود. از این شیوه بانک های بسیاری در کشورهای اسلامی استفاده می کنند. بانک توسعه اسلامی (IDB)، بانک اسلامی مالزی و تعدادی از بانک های تجاری در پاکستان این شیوه را به کار می گیرند. براساس قرارداد اجاره یا لیزینگ یک بانک اسلامی یک دارایی را براساس مشخصات و خواسته های مشتری خریداری می کند و آن را با توافق طرفین ضمن تعیین مدت اجاره و میزان اجاره به مشتری اجاره میدهد. مشخصات و طبیعت دارایی مورد اجاره نیز به هنگام تعیین اجاره و زمان اجاره مورد نظر قرار می گیرد. در طول مدت قرارداد مالکیت دارایی در اختیار اجاره دهنده (لیزینگ) است. لیزینگ این حق را دارد که این مالکیت را به اجاره کننده مستاجر انتقال دهد. صنعت لیزینگ در بیشتر کشورهای دنیا به ویژه کشورهای پیشرفته از مهم ترین منابع تأمین مالی برای کالاهای سرمایه و مصرفی بادوام به شمار می رود. در سالهای اخیر ساز و کار جدیدی از لیزینگ، تحت عنوان لیزینگ اسلامی از طریق انتشار صکوک اجاره در بازارهای پولی اسلامی و غیراسلامی، منطقه خاورمیانه، قاره آفریقا، آسیا و اروپا در سطحی وسیع مورد اجرا گذاشته شده است. به علاوه تنوع ابزارهای لیزینگ از لیزینگ مالی گرفته تا لیزینگ عملیاتی، لیزینگ اهرمی، لیزینگ سندیکایی، لیزینگ کمک فروش، لیزینگ مرز گذر و دهها نوع دیگر، گستره جهانی را در نور دیده است. به نظر می رسد توسعه و گسترش خدمات لیزینگ و اهمیت به نقش و جایگاه آن در اقتصاد ایران نیز امری اجتناب ناپذیر به شمار می رود. به خصوص که با وجود تورم موجود در اقتصاد ایران، قدرت خرید مصرف کنندگان در خرید کالاها در معرض کاهش قرار دارد. شرکت های لیزینگ در ایران عموماً از طریق قراردادهای عاملیت با تولید کنندگان و بانک ها و نیز اخذ اعتبارات از فروشندگان امکان انجام عملیات لیزینگ را میسر می کنند (عطر کار روشن و عباسی، ۱۳۹۵).

به هر حال مشکلات نقدینگی به معنی وجود ریسک اعتباری است. لیزینگها با تکیه بر نیروهای متخصص و با تجربه و اشراف به مجاری حقوقی و قانونی پیگیری و وصول مطالبات معوق، از بالاترین نرخ وصول مطالبات برخوردار بوده و با کمک گرفتن از به روز ترین روشهای اعتبارسنجی مشتریان، ریسک تسهیلات اعطایی را به حداقل رسانده اند. چه اینکه در کسب و کار لیزینگ دو فرآیند اصلی اعتبارسنجی و وصول مطالبات عوامل اصلی ارزش افزایی برای این بنگاه ها بوده و شرکتهای لیزینگ موفق قطعا به واسطه عملکرد مطلوبشان در این دو کارکرد اصلی به جایگاه برتر در این صنعت دست یافته اند. صنعت خودروی کشور به شبکه قطعه سازی خود، بدهی قابل توجهی دارد که این موضوع با لیزینگ زنجیره تامین قابل حصول است (عطر کار روشن و عباسی، ۱۳۹۵).

تعریف لیزینگ:

لیزینگ از لحاظ اجرایی عبارتست از یک رشته فعالیت اعتباری کاملا تخصصی مبتنی بر روش اجاره که در آن نوعی قرارداد با توافق میان دوفنر یا بیشتر اعم از اشخاص حقیقی یا حقوقی به منظور بهره برداری از عین یا منفعت کالای سرمایه ای یا مصرفی با دوام که از قابلیت اجاره برخوردار باشد، منعقد می گردد.

لذا این روش (Leasing) مجموعه ای از مبادلات اقتصادی مشتمل بر خرید، اجاره و نهایتا فروش (تملیک) را در بر می گیرد. عبارت دیگر قرارداد یاد شده بین شرکت لیزینگ بعنوان مالک یا موجر (Lessor) و متقاضی با استفاده کننده از تسهیلات بعنوان مستاجر (Lessee) منعقد می گردد. بر اساس این قرارداد موجر کالای مورد نظر و نیاز مستاجر را (مورد اجاره) با استفاده از منابع مالی خود از فروشنده و یا تولید کننده تامین و با قبول اینکه در صورت حصول و انجام کلیه تعهدات مندرج در قرارداد، مستاجر اختیار دارد تا مالکیت مورد اجاره را بنام خود از موجر تقاضا نماید، مورد اجاره را برای مدت تعیین شده در قرارداد مدت بازپرداخت تسهیلات بصورت اجاره در اختیار مستاجر قرار می دهد. (شیدایی، ۱۳۹۳).

مستاجر مخیر است در پایان مدت قرارداد و پس از تسویه، مورد اجاره را تملک نموده یا به موجر مسترد نماید. چنانچه مستاجر در پایان مدت قرارداد خواستار تملک مورد اجاره باشد، می باید مبلغی را که در ابتدای دوره با توجه به استهلاک و عمر مفید مورد اجاره بعنوان قیمت فروش یا باقیمانده یا ارزش اسقاطی (Residual Value) مورد اجاره تعیین گردیده است به موجر پرداخت نماید. تعریف مشتری از منظر دانش لیزینگ: مشتری به شخصیت حقیقی و یا حقوقی گفته می شود که در نظر دارد جهت تامین نیازهای خود، توانائی اعتباری و استعداد خویش را به دلایل اقتصادی، محدود به در اختیار گرفتن بهره برداری از کالا به شیوه اجاره اختصاص و آنرا جایگزین خرید و مالکیت کالا نماید. را به سرعت و با توجه به مقررات برای آنان فراهم آورند به همین جهت در صنعت لیزینگ از مشتری به عنوان متقاضی اجاره، اجاره کننده و به صورت عام تر مستاجر نام برده می شود (شیدایی، ۱۳۹۳).

لیزینگ از نظر اسلام به استناد آیات و روایات قرآنی :

شریعت اسلام ربا (بهره) را حرام و به عبارت دیگر هرگونه پیش شرط برای انتفاع از اصل سرمایه و بدهی را ممنوع اعلام نموده است اما سایر درآمدها های سرمایه بر اساس اصول اسلامی ، شیوه اجرائی و به کارگیری آن در پروژه و موارد ایجاد شغل را جایز و به آن اهمیت ویژه ای داده است . (شرکت تامین سرمایه امین، ۱۳۹۰).

در واقع ، فلسفه بانکداری اسلامی مبتنی بر تقسیم خطر ، داد و ستد فیزیکی کالا ، درگیر بودن مستقیم با کار و تجارت ، اجاره با استفاده از روش های مختلف عقود شرعی استوار است که هدف از آن مدیریت دارایی با هدف افزایش درآمد عمومی است . از طرفی تامین ماشین آلات کارخانه های تولیدی و صنعت خودرو در قالب لیزینگ بین المللی فرصت دیگری در این بخش است.

توسعه لیزینگ اسلامی در کشورهای غیراسلامی :

لیزینگ اسلامی (اجاره) چیست؟

این روش نوعی تامین اعتبارات از سوی موسسات مالی اسلامی با هدف کمک به مشتریان برای استفاده از کالاها و تجهیزات مدت دار مانند کشتی، هواپیما، ماشین آلات سنگین و کارخانجات، بدون نیاز به خرید آنها است . به عنوان یک مدل تامین اعتبارات، لیزینگ اسلامی (اجاره) هنوز در مراحل ابتدایی گسترش و توسعه است و وسعت و دامنه این سیستم باید در کشورهایی همچون مالزی کشورهای خاورمیانه ای و آسیایی گسترده تر شود . به نظر می رسد که این مدل لیزینگ تنها در برخی کشورهای اسلامی شناخته شده است و هنوز بسیاری از کشورهای مسلمان جهان هستند که استفاده از اوراق قرضه اجاره ای را برای به کار گیری دارایی ها در بازارهای ثانوی (فرعی) آغاز نکرده اند.

اخیرا پیشنهادی از سوی رئیس بانک مرکزی مالزی برای معرفی نوعی اوراق قرضه جهانی اسلامی مبتنی بر اصل اجاره و تحت همکاری مشترک با کشورهای در حال توسعه مطرح شده که درآمد حاصل از آن می تواند برای تامین اعتبارات پروژه های کشورهای شرکت کننده مورد استفاده قرار گیرد . در بازارهای قرضه اسلامی، اجاره می تواند به جای مفاهیمی همچون بیع المعجل و یا مرابحه مورد استفاده قرار گیرد.

در مفاهیم حقوقی اجاره به معنای قراردادهای اجاره ای و یا استخدامی است که تحت آن از خدمات افراد استفاده می شود . در مورد استفاده کنونی، اجاره به دو شکل اتفاق می افتد : اجاره عملکردی و اجاره مالی . بسیاری از محققان حقوق اسلامی در خصوص معنای دقیق اجاره اتفاق نظر ندارند . اما تمامی این افراد بر این مطلب متفق القولند که اجاره قرارداد فروش مزایا و یا خدمات خاص و شناخته شده در ازای حقوق و دستمزد مشخص است . (شرکت تامین سرمایه امین، ۱۳۹۰)

انواع لیزینگ اسلامی (اجاره) و یا صکوک الاجاره:

اجاره تشجیلیه:

نوعی قرارداد استیجاری شبیه قرارداد اجاره خدمات است. صاحب ملک (موجر) حق قانونی برای استفاده و یا منفعت مال (منافع خود را به اجاره گیرنده مستاجر) طی دوره معین و طبق یک اجاره مورد توافق طرفین منتقل می کند.

اجاره به شرط تملک: در این قرارداد، مالک (موجر) متعهد می شود که دارایی اجاره ای را به مستاجر در پایان دوره اجاره در ازای یک ارزش اعتباری بفروشد. (سوری، ۱۳۸۸).

گسترش اجاره در بازارهای اسلامی کشورهای عضو شورای همکاری های خلیج فارس

بازار لیزینگ در کشورهای عضو شورای همکاری های خلیج فارس به یکی از فعال ترین بازارها در منطقه مبدل شده است. لیزینگ خودرو به خصوص در هشت سال اخیر گسترش زیادی یافته است، بازاری که ۸۰ درصد آن به خودروسازان مطرح اختصاص دارد و دارای ارزشی بالغ بر ۱/۴ میلیارد دلار است. بخش لیزینگ از طریق سیستم اجاره به شرط فروش سالانه ۳۰ تا ۳۵ درصد بازار خودرو را به خود اختصاص می دهد. هم اکنون چندین شرکت لیزینگ به خصوص در کویت و عمان فعال هستند. با این وجود حوزه فعالیت آنها اکثراً لیزینگ خودرو و معاملات ملک است.

بحرین نیز یکی از کشورهای فعال در این بازار است. بانک مرکزی بحرین دارای دو چارچوب قانونی است که با لیزینگ سنتی و لیزینگ اسلامی منطبق است. طبق بیانیه منتشر شده از سوی بانک مرکزی بحرین، صدور ماهانه اوراق قرضه لیزینگ اسلامی برای دوره های کوتاه مدت، با ۳۱۰ درصد رشد به ۳۱ میلیون دینار بحرین رسیده است. در عربستان سعودی هم بازار لیزینگ در حال رشد است، اما در دادگاههای شرعی هنوز اختلاف نظرهایی در این خصوص وجود دارد. (سوری، ۱۳۸۸)

توسعه اجاره در بازارهای اسلامی آفریقا و خاورمیانه

در مصر نقش بازارهای مالی اسلامی (از جمله لیزینگ اسلامی و سنتی) محدود، اما در حال رشد است و با پتانسیل بالایی که دارد هم اکنون دارای ارزشی برابر با ۳۰ میلیارد پوند مصری است.

اردن:

این کشور با داشتن یک قانون بانکی حمایتی شاید نیاز دارد که قانون جدید و یا مکانیزم جدیدی برای تسریع صدور صکوک اسلامی نیاز داشته باشد. اردنیهها از صکوک اسلامی بسیار رضایت دارند چرا که بانک های اسلامی در جریان بحران اقتصاد جهانی در مقایسه با دیگر بانک های مالی خسارت کمتری دیدند.

سودان:

پس از آنکه رئیس جمهور این کشور (جعفر النمیری) قانون شریعه را پایه گذاری کرد، سیستم بانکداری خود را مورد بازنگری قرار داد و براساس سیستم بانکداری اسلامی پایه گذاری کرد. یک سیستم بانکی دوگانه بانکداری اسلامی را در سودان شمالی و بانکداری سنتی را در سودان جنوبی به وجود آورد.

ترکیه: این کشور به عنوان یک بازار در حال گسترش، به خصوص پس از به کار گیری قوانین لیزینگ جدید، دارای فرصت های توسعه ای بسیار زیادی است. (سوری، ۱۳۸۸)

توسعه اجاره فراتر از بازارهای اسلامی (آسیا و اروپا):

مالزی: این کشور یکی از فعالترین کشورها از دهه ۱۹۷۰ میلادی است و دارایی های اسلامی، ۲۰ درصد فاینانس مورد نیاز این کشور را تامین می کند. در قانون خدمات بازار سرمایه مالی تغییراتی رخ داده که این امر زمینه ساز تقویت شورای مشاورهای شریعت در کمیسیون امنیتی این کشور شده است.

بانک مرکزی مالزی در نظر دارد قراردادهای مبتنی بر قوانینی شریعت را در بازار املاک و مستغلات و فاینانس پروژه ها مورد استفاده قرار دهد (سرورش، ۱۳۹۰)

اندونزی:

این کشور یکی از کشورهای مسلمانی است که به تازگی با تحولات زیادی روبرو بوده و اخیراً فروش اوراق قرضه اسلامی یا صکوک را آغاز کرده است.

سنگاپور: مقامات مالی سنگاپور از سال ۲۰۰۵ تغییر قوانین به منظور توسعه دارایی های اسلامی را آغاز کرده اند. این کشور که رقابت زیادی با مالزی دارد نخستین برنامه اوراق قرضه اسلامی را آغاز کرده است.

انگلیس: این کشور یکی از نخستین کشورهایی است که اقدامات اولیه را برای تغییر قوانین اجرایی خود و تطبیق آنها با شرایط دارایی های اسلامی و ممانعت از تحمیل چندبرابری پرداخت تمبر عوارض مالیات بر زمین بر رهن های اسلامی انجام داده است. همچنین بانک اسلامی بریتانیا نیز در این کشور راه اندازی شده است.

آلمان: آلمان هنوز دارای یک بازار دست نخورده است، اما اقدام به صدور صکوک ۱۰۰ یورویی ساکسونی - انهلات کرده است.

فرانسه: فرانسه با قوانین و محدودیت های مالیاتی و حقوقی بسیار، موانع زیادی بر سر راه اجاره دارد. (سرورش، ۱۳۹۰)

توسعه صکوک اجاره در بازارهای اسلامی و غیراسلامی:

در نه ماهه نخست سال ۲۰۰۹ بازار صکوک به رشد خود ادامه داد و میزان کل صدور صکوک به ۱۵/۳ میلیارد دلار رسید. سرعت صدور در این دوره در مقایسه با دوره مشابه سال ۲۰۰۸ رشد ۴/۳ درصدی داشت. میزان صدور صکوک در سال ۲۰۰۹ نشان می‌دهد که آسیا در توسعه بازار صکوک قدم‌های بسیار موثری برداشته است؛ چنانکه در حدود ۶۰ درصد این اوراق در کشورهای آسیایی صادر شده و در میان این کشورها، مالزی بزرگترین صادرکننده این اوراق بوده است.

منطقه خلیج فارس نیز نقش مهمی در توسعه این بازار داشته و ۱/۳۶ درصد کل صدور صکوک جدید در این منطقه انجام شده است. اما بر خلاف سال ۲۰۰۸ که امارات متحده عربی در میان نقش‌آفرینان اصلی این بازار بود، در سال ۲۰۰۹ به دلیل کاهش رشد اقتصادی دوبی، سهم این کشور از انتشار صکوک جدید کاهش یافت.

ایمن‌سازی مقوله اجاره در سال‌های اخیر با صدور صکوک جهانی مالزی به ارزش ۶۰۰ میلیون دلار در ماه ژوئن سال ۲۰۰۲ شتابی آنی گرفت. به دنبال آن در سال ۲۰۰۳ میلادی صکوک اسلامی قطر به ارزش ۷۰۰ میلیون دلار منتشر شد و آژانس پولی بحرین نیز صکوک اجاره‌ای به ارزش ۲۵۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۴ صادر کرد. پاکستان، عربستان سعودی و نیز به این لیست اضافه شده‌اند. در ماه ژوئن ۲۰۰۴ سازمان کنترل هوایی امارات متحده عربی بانک اسلامی دوبی را ملزم ساخت که صکوک اجاره‌ای به ارزش ۷۵۰ میلیون دلار صادر کند که هدف از این اقدام، جمع‌آوری بودجه مورد نیاز برای توسعه فرودگاه بین‌المللی دوبی اعلام شد. گزارش شده که اندونزی بخشی از طرح ۲ میلیارد دلاری خود برای اوراق قرضه در خارج از کشور را در سال ۲۰۰۵ میلادی به فرمت اسلامی صادر کرده است. (سرورش، ۱۳۹۰)

موانع کلیدی در بازارهای اسلامی چیست؟

پروژه قانونی و اقدامات دادگاه‌های شرعی (پیچیدگی پروسه‌ها) به عنوان مثال سیستم دادگاهی شریعت در عربستان سعودی بسیار غیرقابل پیش‌بینی و کند است. در امارات متحده عربی نیز پروژه مالکیت مجدد یک دارایی، بسیار طولانی است و گاهی تا حدود ۲ سال طول می‌کشد. البته بحرین، کویت و عمان روند قابل پیش‌بینی‌تر و سرعت اجرایی بیشتری دارند، اما اغلب کشورهای عضو شورای همکاری‌های خلیج فارس اخیراً ابتدعاتی برای تسریع این روند در دادگاه‌ها اجرایی ترکیب فرآیند تامین مالی مشتریان با لیزینگ تجهیزات - این امر بسیاری از ادارات قانونگذاری را سردرگم می‌کند، هرچند یکی از روش‌های اسلامی برای تامین تجهیزات در کشورهای عضو شورای همکاری‌های خلیج فارس محسوب می‌شود.

تفاوت در تفسیر قوانین شریعت - به نظر می‌رسد که مالزی، بحرین، امارات متحده عربی و پاکستان، هر یک تفسیر خود را از قوانین شریعت دارند. لازم است که یک تفسیر مشترک از این قوانین توسط متخصصان امور اسلامی در کشورهای مسلمان مورد تایید همگان قرار گیرد. زمانی که چنین تفسیر مشترکی تصویب شد، باید

از سوی بانک مرکزی اجرا و نظارت شود. از سوی دیگر، عضویت در سازمان حسابداری و محاسباتی متعلق به موسسات مالی اسلامی یک انتخاب داوطلبانه است.

برای شروع، بانک مرکزی تمامی کشورهای مسلمان باید تمامی موسسات مالی اسلامی را به برخورداری از قوانینی که توسط تمامی متخصصان شریعت مورد تایید قرار گرفته است ملزم کنند.

فقدان گزارش های اعتباری عمومی - به لحاظ گزارش های اعتباری عمومی، نوعی کمبود وجود دارد و بسیاری از کشورهای شرکتهای خصوصی و یا بانک های مرکزی در حال ساخت و توسعه پایگاههای اطلاعاتی در این خصوص هستند.

موانع اصلی بر سر راه بازارهای غیر اسلامی چه هستند؟

محدودیت های مالیاتی و قانونی در کشورهای غیر مسلمان - در بسیاری از کشورهای غیراسلامی چارچوب قانونی با بانکداری های سنتی سازگارتر است. بانکداری اسلامی نیاز دارد که استانداردها و سیاست های حسابداری خود را توسعه دهد. کمبود نیروهای متخصص ورزیده اسلامی - کمبود مقامات بانکی متخصص در امور مالی شرعی، توانایی صنایع در روند توسعه استانداردهای جهانی و قوانین شریعت را کاهش داده است. کمبود اطلاعات در خصوص دارایی های اسلامی - این نیاز وجود دارد که هر از چند گاهی سمینارها و برنامه های اطلاع رسانی برای آموزش سیستم بانکداری اسلامی در جوامع مختلف برگزار شود. آغاز بانکداری اسلامی به دغدغه یکی از کشورهای غرب در مورد رواج گسترده بانکداری ربوی بر می گردد که در نتیجه آن شهید محمدباقر صدر در این باره تحقیقات جامعی بعمل آورد. علت طرح موضوع هم این بود که مسلمانان استقبال چندانی از تودیع پول در بانکداری ربوی نداشتند و سرمایه های خود را به طور معمول در این بانک ها سپرده گذاری نمی کردند.

شهید صدر دو بحث در ایجاد بانکداری غیرربوی بیان داشت

اول اینکه در اساس و به طور پایه ای، بانکداری چگونه اسلامی می شود، و دوم اینکه چه کنیم تا در صورت عدم تغییر وضع موجود، نوعی بانکداری رواج یابد که لااقل شبهه ربوی نداشته باشد، یعنی از اساس و بنیان، بانکداری اسلامی مطرح نشود که با مشی حکومت مطابق نباشد، بلکه به گونه ای باشد که بتوان با حفظ شیوه بانکداری متعارف فعلی (ربوی) و حذف نقاط منفی آن (ربوی بودن) از طریق استناد به فتاوی مشهور و همچنین حفظ نقاط قوت این بانکداری همانند نقل و انتقال پول به اصلاح آن پرداخت.

شهید صدر روش دوم را پیشنهاد کرد؛ وی اجرای روش اول را که شامل ایجاد تغییرات اساسی در ساختار و بنیان بانکداری است به دلیل نبود شرایط کافی، مناسب ندانسته و بنابراین بانکداری بدون ربا را مطرح می کرد. این نوع نظام بانکداری بدون ربا ریشه درایدئولوژی و ارزش های اقتصاد اسلامی دارد و تحقق آن مستلزم استقرار عدالت اقتصادی و اجتماعی و نیز توزیع عادلانه در آمد و ثروت در جامعه است. بنابراین، منظور از بانکداری اسلامی نوعی سیستم بانکداری است که مبتنی بر قوانین اسلامی و نظریات اقتصاددانان و کارشناسان علوم بانکی و علمای اسلام است.

اگر مولفه های اصلی بانکداری اسلامی را حذف ربا از تمامی عملیات بانکی و انطباق عملیات بانکی با موازین شرعی بدانیم، اساس بانکداری اسلامی، تسهیم سود، مشخص بودن مسیر مصرف منابع و نظارت بر عملیات بانکی خواهند بود. براین اساس، در بانکداری سنتی (ربوی) بین بانک و مشتری و گیرنده تسهیلات یک رابطه مستقیم وجود دارد و بواسطه وجود همین رابطه مستقیم، رابطه دائن و مدیون بوجود می آید، اما در بانکداری اسلامی وجوه سپرده گذاران طبق موازین شرعی و حقوقی و در قالب عقود معین سرمایه گذاری می شود.

در مبحث بانکداری اسلامی موضوع سود و حداقل سود مورد انتظار پیش کشیده می شود که با ربا (بهره)، به معنی دریافت هر مبلغ اضافه بر روی دین مشروط بر اینکه قبلاً شرط شده باشد، تفاوت هایی اساسی دارد، از جمله اینکه: سود با توافق طرفین تعیین و به نسبت های مورد توافق پرداخت می شود، ولی ربا از طرف وام دهنده (دائن) تعیین و به هر نرخ یا نرخ های ثابت از قبل تعیین شده، پرداخت می گردد. سود قبل از تحقق حالت التزام دارد و پس از تحقق حالت الزام، ولی ربا بر ذمه وام گیرنده (مدیون) بوده و پرداخت آن در هر حالتی الزامی است.

سود

نظام بانکداری بدون ربا ریشه در ایدئولوژی و ارزش های اقتصاد اسلامی دارد و تحقق آن مستلزم استقرار عدالت اقتصادی و اجتماعی و نیز توزیع عادلانه درآمد و ثروت در جامعه است

اساس بانکداری اسلامی، تسهیم سود، مشخص بودن مسیر مصرف منابع و نظارت بر عملیات بانکی است. حاصل بهره وری از عوامل تولید، بالاخص عامل کار و سرمایه است، ولی ربا حاصل بهره وری از سرمایه دارایی های نقدی است و صاحب سرمایه در تحقق آن مشارکت مستقیم ندارد. سود مستند و مجوز شرعی دارد و از لحاظ حقوقی و اقتصادی قابل توجیه است، ولی ربا مستند و مجوز شرعی ندارد و از لحاظ حقوقی و اقتصادی قابل توجیه نیست. از طرفی بانکداری اسلامی برخلاف دیدگاه سایر موسسات مالی که هرگز ارتباط بین بانکداری و اصول اخلاقی را نپذیرفته اند، پایبند به اصول اخلاقی است. توجه به اوضاع مشتریان و وضعیت های موجود در نحوه رفتار با مشتری از ویژگی های این نظام است. بنابراین تعریف، بانک اسلامی پول های مشتریان خود را بدون تعهد مستقیم یا غیر مستقیم به پرداخت پاداش ثابت به سپرده های آنها دریافت می کند اما بازپرداخت اصل سپرده ها را به هنگام درخواست مشتری تضمین می کند.

بانک اسلامی، وجوه نزد خود را (بدون وام دادن با بهره) در فعالیت های تجاری و سرمایه گذاری به کار می گیرد (یعنی براساس مشارکت در سود و در صورتی که فعالیت موردنظر زیان کند بانک نیز همانند سایر شرکاء در زیان سهیم خواهد شد. برای تکمیل تعریف بانک اسلامی لازم است شرط دیگری به شرط عدم معامله با بهره (ربا) اضافه نمود. و آن التزام به اصول شریعت اسلامی در تمام فعالیت ها و معاملات (و به دنبال آن عدم به کار گیری منابع مالی در فعالیت های غیر مشروع) و التزام به مقاصد شریعت در تأمین منابع و مصالح جامعه اسلامی می باشد. بنابراین بانک اسلامی منابع مالی خود را به بهترین فعالیت های ممکن تخصیص داده و بر مبنای ارزش های اخلاقی و اصول شرعی برای تأمین منافع فردی (در ضمن مصالح اجتماعی) به مشتریان خود

مشاوره می دهد. ناگفته پیداست که این تعریف از بانک اسلامی که در آن عدم کاربرد بهره شرط ضروری و عمل به شریعت شرط کافی است مسئولیت سنگینی به دوش این مؤسسه می افکند، خصوصا در شرایط امروزی کشورهای اسلامی که در تمام زمینه های تولیدی و تأمین مالی لازم است منابع خود را به طور کامل و با بیشترین کارایی به کار گیرند، تا بتوانند در فرایند توسعه و زدودن فقر به موفقیت دست یابند.

اهداف نظام بانکی در چارچوب چنین قانونی اینگونه عنوان شده اند :

استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصادی کشور

فعالیت در جهت تحقق هدف ها و سیاست ها و برنامه های اقتصادی

دولت با ابزارهای پولی و اعتباری ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش تعاون عمومی و قرض الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه آزاد، اندوخته ها، پس اندازها، سپرده ها و بسیج و تجهیز آنها برای تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه گذاری - حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت ها و تسهیل مبادلات بازرگانی - تسهیل در امور پرداخت ها و دریافت ها و مبادلات و معاملات و سایر خدمات که به موجب قانون بر عهده بانک گذاشته می شود (سازمان بورس و اوراق بهادار).

ویژگی ها و اصول تأمین مالی اسلامی /لیزینگ غیر اهرمی

تأمین مالی اسلامی به عنوان گونه ای از رویکردهای تأمین مالی شناخته می شود که بر اساس قواعد و دستورالعملهایی مشخص با هدف بسیج منابع مالی و تسهیم و توزیع آنها در راستای افزایش بهره وری اقتصادی و توسعه همه جانبه اعمال می گردد. اساس تأمین مالی اسلامی از این موضوع نشات می گیرد که عملیات تأمین مالی می بایست بر عملیات اقتصادی حقیقی و واقعی متمرکز باشد. مبنای این نوع تأمین مالی بر تسهیم منافع و ریسک ها بین طرفین درگیر در این ساختار استوار می باشد. (جلیلی، ۱۳۸۸)

اصول تامین مالی اسلامی

ساختار تامین مالی اسلامی مبتنی بر یک سری اصول نشأت گرفته از شریعت و فقه اسلامی می باشد که اهم این اصول به شرح ذیل می باشد

پرهیز از بهره (ربا) در شریعت اسلامی دریافت هرگونه بهره یا ربا به شدت نکوهش گردیده و هرگونه افزایش غیرمنصفانه سرمایه چه در تسهیلات یا فروش نهی گردیده است .

پول به عنوان سرمایه بالقوه در اسلام پول به عنوان یک کالا یا محصول در نظر گرفته نمی شود بلکه به عنوان یک واسطه در معامله و یک واحد سنجش در نظر گرفته شده است . پول به عنوان قدرت خرید بوده و در صورت عدم انجام فعالیت تولیدی نمی توان از آن برای افزایش قدرت خرید استفاده نمود. همچنین باید به این نکته توجه نمود که دین اسلام، ایجاد ثروت را از طریق خرید و فروش و تجارت مجاز می شمارد .

تسهیم ریسک به دلیل ممنوعیت بهره تامین کنندگان منابع مالی به عنوان سرمایه گذار تلقی می شوند تا اعتبار دهنده بنابراین سرمایه گذاران نیز در قبال دریافت و تحقق منافع بخشی از ریسک تامین مالی را پذیرش می نمایند.

پرهیز از رفتارهای شانسی احتمالی و تصادفی در تامین مالی اسلامی، رفتارهای شانسی و پذیرش بیش از حد عدم قطعیت در معامله (قمار) که مبنای مشخصی نداشته باشد، ممنوع می باشد .

مشروعیت قرارداد در تقدس قرارداد: جهت پرهیز از ریسک اطلاعات نامتقارن طرفین و مخاطرات اخلاقی با شرایط و مفاد الزامات قرارداد، انتشار اطلاعات بین طرفین به عنوان یک امر مشروع تلقی می شود.

فعالیت‌های منطبق با شریعت: تنها فعالیت‌های تجاری و کسب و کاری که در شریعت اسلام مشروع شمرده شده اند در تامین مالی اسلامی، مجاز می باشند. برای مثال هرگونه سرمایه گذاری در کسب و کارهای خلاف شرع ممنوع می باشد. عدالت اجتماعی: عدالت در تامین مالی اسلامی یک اصل مهم به حساب می آید و معاملاتی که مبتنی بر عدالت طرفین نباشد، غیر مجاز شمرده شده اند.

اجاره (لیزینگ اسلامی) قراردادهای رهنی یا اجاره در گذشته برای ترهین دارایی، خدمات یا نیروی کار بکار برده می شد ولی در سالهای اخیر قراردادهای اجاره بسط و گسترش یافته و تحت عناوین تامین مالی لیزینگ و اجاره به شرط تملیک به کار می رود. باتوجه به رشد گسترده و سریع این روش تامین مالی در جهان و به ویژه در کشورهای اسلامی در این بررسی به برخی ویژگی ها و الزامات تامین مالی از طریق اجاره اسلامی می پردازیم. (جراحی، ۱۳۹۳).

واژه اجاره اشاره به معاملات و قراردادهایی دارد که به اعطای دارایی، اموال یا خدماتی در قالب رهن مرتبط می باشد، در اصطلاح حقوقی واژه اجاره اشاره به دو مفهوم متفاوت دارد که می تواند پرداخت حقوق و حق الزحمه به کارکنان در قبال اجاره خدمات آنها (اجاره عمل) و یا ترهین دارایی (اجاره عین) اطلاق گردد. باتوجه به اینکه در این بررسی به مباحث تامین مالی اسلامی از طریق اجاره پرداخته می شود لذا مفهوم اول (اجاره عمل) بررسی نخواهد شد و تنها به بررسی مفهوم دوم اجاره (اجاره عین) پرداخته می شود. (جراحی، ۱۳۹۳)

الزامات عمومی تامین مالی از طریق اجاره به شرح ذیل می باشد

- ۱- اجاره باید شامل تجهیزات مشخصی باشد.
- ۲- موجر مالک تجهیزات در طول مدت اجاره می باشد.
- ۳- اجاره برای مدت معین و ثابتی منعقد می گردد و مستاجر استفاده پیوسته از مورد اجاره در طول مدت اجاره را دارد.
- ۴- در تئوری مستاجر اختیار خرید مورد اجاره را ندارد ولی ریسک مازاد می تواند توسط یک قرارداد جداگانه به مستاجر منتقل گردد همچنین مستاجر می تواند جهت تملک مورد اجاره اقدام نماید.
- ۵- در حالت عمومی بیمه نمودن مورد اجاره بر عهده موجر بوده ولی مستاجر مسئولیت دوره بهره برداری و نگهداری را بر عهده دارد.
- ۶- اجاره بها به صورت تئوری می بایست نرخ ثابت باشد ولی نرخ اجاره می تواند مشمول تعدیل بوده که موجب می گردد اجاره بها مشابه نرخ شناور گردد.

```

graph TD
    A[تولید کننده] --> B(بنام کردن)
    B --> C(موجر)
    B --> D(۱- اجاره)
    D --> E(مستاجر)
    D --> C
    E --> F(پرداخت اجاره)
    F -.-> C
    C --> G(۲- قیمت خرید)
    G -.-> A
  
```

توضیحات:

- ۱- موجر تأمین نامه اجاره با مستاجر منعقد می کند.
- ۲- موجر بهاى خرید تجهیزات مورد اجاره را پرداخت نموده و تجهیزات را به نام خود می نماید.
- ۳- اجاره منعقد گردیده و مستاجر شروع به پرداخت اجاره بها به موجر می نماید.

سیستم مالی اسلامی هم اکنون کمتر از یک درصد کل ابراهای مالی جهان را به خود اختصاص داده؛ در حالی که بیش از ۲۰ درصد جمعیت جهان را مسلمانان تشکیل می دهند. به دلیل گسترش روزافزون فعالیت های بانکی و درگیر شدن هرچه بیشتر مسائل اقتصادی با نظام بانکی موضوع بانکداری اسلامی از اهمیت بالایی برخوردار می باشد. در سال های گذشته بانکداری اسلامی توانسته است توجه جهانیان را بیش از پیش به خود جلب نماید و تقاضا برای بانک های اسلامی و نهاد های مالی اسلامی به خصوص در سال های اخیر روندی رو به رشد داشته است. ویژگی بانکداری اسلامی، حذف ربا همراه با تاکید بسیار بر توزیع عادلانه تر درآمد و ثروت و خودداری از ورود به حیطه ها و عملیات نامشروع و نامطلوب می باشد به گونه ای که امروزه در اکثر کشورهای اسلامی و حتی برخی از کشورهای غیر مسلمان بانک های بدون ربا حضور جدی دارند. از این رو هدف این پژوهش شناسایی و ارائه راهکارهایی به منظور رفع موانع و چالش های پیش روی بانکداری اسلامی در ایران است براین اساس برآن شدیم که با وجود محدودیتهای پیشرو با استفاده از شیوه ای علمی و با بضاعت اندک خود و استفاده از تجربه کشورهای مختلف در زمینه بانکداری اسلامی، و همچنین با استفاده از نظر متخصصان و خبرگان در این حوزه به گوشه ای از مشکلات موجود در این زمینه پرداخته و جهت رفع این مشکلات راهکارهایی را شناسایی و پیشنهاداتی را ارائه دهیم، با شد که مفید و مثمر ثمر واقع گردد. براساس یافته های پژوهش حاضر می توان پی برد که نظام بانکی کشور در شرایط فعلی از جایگاه خوب و شایسته ای برخوردار نیست و ناتوان از انجام وظایف خود به طور صحیح و مناسب می باشد. مهم ترین راهکار جهت تحقق اهداف بانکداری اسلامی در اقتصاد اسلامی ایران تجدید ساختار نظام اقتصادی کشور با استفاده از آموزه های اسلام و دستیابی به نظام اقتصاد اسلامی و پس از آن تجدید ساختار نظام بانکی کشور براساس موازین شرعی اسلام می باشد. در پژوهش حاضر سعی بر آن شد که به بررسی جامعی از مهم ترین مشکلات کنونی نظام بانکداری اسلامی در ایران با استفاده از تجربه کشورهای مختلف پرداخته شود و راهکارهایی برای رفع مشکلات ذکر گردد یکی از مهم ترین چالش ها مطابقت قوانین بانکداری با قوانین شریعت است که باید از طریق تشکیل کارگروه نظارت شرعی، تحت اداره نظارت بر بانک ها و موسسات اعتباری در بانک مرکزی و تلفیق

شورای فقهی بانک مرکزی با آن رفع شود از دیگر چالش ها، مشکلات نهادی و سازمانی است که پیشنهاد می شود بانک مرکزی با همکاری دولت در رفع آن عمل کند. همچنین فعالیت بانک های اسلامی پر خطر تر از فعالیت بانکهای غیر اسلامی می باشد لذا باید بانک های اسلامی دقت بیشتری را در فعالیت های مالی خود مبذول دارند همچنین در کلیه زمینه های قانون آیین نامه ها و دستورالعمل های اجرایی و روش های اعطای تسهیلات و ارائه خدمات باید بازنگری صورت گیرد تا از وضعیتی که در حال حاضر، بر نظام بانکداری اسلامی حاکم است، خارج شویم و با گام های بلند به اهداف بانکداری اسلامی نایل آییم. مهم ترین دستاورد و پیشنهاد پژوهش حاضر ارائه الگوی تفکیک بانک ها از موسسه های قرض الحسنه و شرکتهای سرمایه گذاری برای اقتصاد ایران می باشد. براساس این الگو نظام بانکداری ایران به سه دسته: بانک های قرض الحسنه، صندوق ها و موسسات سرمایه گذاری و لیزینگ تقسیم می شوند و این بانک ها براساس موازین شرعی به واسطه گری و تجهیز و تخصیص منابع در جامع اسلامی ایران می پردازند.

در حال حاضر پنج استراتژی برای توسعه دامنه پذیرش سیستم مالی اسلامی وجود دارد:

- توسعه استراتژی تعریف شده
- ایجاد شفافیت برای تضمین اطمینان و پیش بینی پذیری
- مرتبط ساختن سهامداران مانند مشتریان و موسسات مالی به یکدیگر
- نوآوری های بیشتر در محصولات
- نهادینه کردن داراییهای اسلامی

بانکداری اسلامی بهترین راه حل برای زمان هایی است که محدودیت اعتبار مالی وجود دارد. بانکداری اسلامی از سقوط اقتصادی و اجتماعی جلوگیری می کند؛ چرا که در این سیستم میزان ریسک میان اعضای مشارکتی تقسیم می شود. جهانی سازی بازارهای سرمایه ای نقش مهمی در توسعه سیستم های بانکداری اسلامی بازی می کنند؛ چرا که جوامع مسلمان در اقصی نقاط جهان می توانند به آسانی در تجارت جهانی سرمایه و فاینانس مشارکت داشته باشند. حتی جوامع سکولار نیز هم اکنون به آلترناتیوهای سرمایه ای و مکانیسم های مالی قابل اطمینان تر علاقمند شده اند.

اجاره لیزینگ منجر به تشکیل داراییهای ثابت و سرمایه های میان مدت و کوتاه مدت و رشد چشمگیر بازارهای اسلامی می شود.

اجاره لیزینگ مهمترین شکل عملیات مالی بانک های اسلامی برای رویارویی با نیاز شرکتهای و بخش دولتی است و دارای پتانسیل بسیار بالا است و مستقیماً از این پتانسیل برای بخش هایی نظیر ماشین آلات، اتومبیل املاک و به طور غیر مستقیم در صدور صکوک از سوی شرکتهای و بخش های دولتی استفاده می شود.

منابع و مأخذ

- آذری نیا، محمد علی (۱۳۸۵)، مالزی کشوری با در نظام بانکی مستقل. روزنامه سرمایه، شماره ۲۶۶
- اکبریان، رضا، حمید رفیعی (۱۳۸۶)، بانکداری اسلامی، چالش های نظری و عملی و راهکارها. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۶.
- بانکداری اسلامی تهدیدها و فرصت ها (۱۳۹۰)، مجله بانک و اقتصاد، شماره ۱۱۵، صفحه ۱۶ تا ۱۸
- تقی زاده، خدیجه (۱۳۹۱)، بانکداری اسلامی در برخی از کشور های جهان. مجله اقتصادی ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی شماره های ۶ و ۷، صفحه ۸۰-۴۷
- توکلی، محمد جواد (۱۳۸۰)، بررسی بانکداری بدون ربا در کشور اردن و مقایسه اجمالی آن با چارچوب بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران، شماره ۴۱، صفحه ۸۲-۷۷
- جراحی، ر، ۱۳۹۳، نقش لیزینگ عملیاتی در رفاه اجتماعی، مجله مدیر برنامه ریزی و تحقیق و توسعه، تهران ۲.
- جلیلی، م، ۱۳۸۸، نظام جامع سنجش اعتبار، راهکار عملیاتی در توسعه نظام تامین مالی کشورها، اولین کنفرانس بین المللی توسعه نظام تامین مالی در ایران، مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف
- حسن زاده، علی (۱۳۸۵)، بررسی تطبیقی کارایی و عوامل موثر بر آن در نظام بانکداری اسلامی. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
- حسن زاده، علی (۱۳۹۰)، مروری بر تجربیات موفق بانکداری اسلامی در جهان، مطالعه موردی مالزی. تازه های اقتصاد، شماره ۱۳۲.
- دانایی توانایی عقلی کرمانی، پرویز (۱۳۸۱)، مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا- مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، موسسه عالی بانکداری.
- دانشگاه جامع علمی کاربردی استاندارد قم سازمان بورس و اوراق بهادار، رویه ی اجرایی انتشار اوراق اجاره
- داودی پرویز، محقق نیا محمد جواد (۱۳۸۷) بانکداری محدود "جستارهای اقتصادی، شماره ۱۰
- رفیعی، رمضانعلی (۱۳۸۵)، قرض الحسنه در فقه اسلامی و نظام بانکی. مریبان، شماره ۲۱
- روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۸۵)، شناسنامه بانکداری اسلامی در جهان. ترجمه مسعود رضا طاهری، شماره ۲۳۴۸.
- زرنندی مقدم، محسن (۱۳۹۰)، نقد و نظر درباره بانکداری اسلامی. مجله بانک و اقتصاد، شماره ۱۱۵، صفحه ۲۵-۳۷.
- سایت اینترنتی شرکت مدیریت دارایی مرکز بازار سرمایه
- سبحانی، حسن، منصور ملکی (۱۳۹۲)، محدودیت های بانکداری مشارکتی و لزوم تفکیک نهادی کارکرد تامین مالی در جهت اصلاح نظام بانکداری اسلامی. معرفت اقتصاد اسلامی، شماره ۵.

- سپهری، کامران (۱۳۸۸)، رقابت موفقیت آمیز بانکداری اسلامی، بانک و اقتصاد، شماره ۱۰۱.
- سروش، ابوذر، ۱۳۹۰، قانون کارگزاری بورس و اوراق بهادار، مروری بر ابزارهای مالی اسلامی، سوری، مجتبی، ۱۳۸۸، ابزار نوین بانکداری اسلامی، مجله توسعه صادرات، سال چهاردهم، شماره ۸۰۰
- شرکت تامین سرمایه امین، (۱۳۹۰)، تامین مالی از طریق انتشار اوراق بها دار، همایش تخصصی فرصت تامین مالی برای ناشران بورس.
- شعبانی احمد، علی عادل رستخیز (۱۳۹۱)، تحلیل تطبیقی ریسک در بانکداری متعارف و بانکداری بدون ربا در قالب عقود اسلامی، تحقیقات مالی اسلامی، سال دوم، شماره اول
- شیدایی، ع. ۱۳۹۳، نقش بازار سرمایه در تامین مالی صنعت لیزینگ، اولین همایش لیزینگ، کارآفرینی و توسعه اقتصادی، تهران
- صاحب فصول، سروش (۱۳۹۰)، بانکداری اسلامی، هدست ها و باید ها تازه های اقتصاد، ویژه نامه بانکداری اسلامی
- صدر، شهید سید محمد باقر (۱۳۸۹)، ساختار بانک در جامعه اسلامی، ترجمه سید یحیی علوی، مجله اقتصادی ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی، شماره های ۹ و ۱۰.
- صمصامی، حسین، پرویز داودی (۱۳۸۹)، به سوی حذف ربا از نظام بانکی، تهران،
- عطر کار روشن، ص.، س. عباسی و اسفندیار، ۱۳۹۵، لیزینگ در اقتصاد اسلامی، نخستین همایش ملی علوم اسلامی حقوق و مدیریت
- علی نژاد، بهزاد (۱۳۸۸)، اصول بانکداری اسلامی، توسعه صادرات، شماره ۸۰
- عیوضلو، حسین (۱۳۸۷)، اصول و مبانی نظام پولی در اقتصاد اسلامی، فصلنامه اقتصاد اسلامی شماره ۲۹.
- فراهانی فرد، سعید (۱۳۷۷)، مسئله شناسی بانکداری اسلامی، مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما
- فرجی، یوسف، حمیدرضا فتحی آشتیانی (۱۳۸۴)، بررسی مقایسه ای ابزارهای تامین مالی در بانکداری اسلامی ایران و مالزی، مجموعه مقالات برگرفته از پایان نامه های منتخب کارشناسی ارشد، موسسه عالی بانکداری ایران.
- قلیچ، وهاب (۱۳۸۹)، بازشناسی نظام بانکداری اسلامی، ما در میانه راه هستیم، مجله بانک و اقتصاد، شماره ۱۰۶، صفحه ۴۷-۴۳.
- محرابی، لیلا (۱۳۹۳)، واکاوی روش های تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری اسلامی کشور های مختلف، مجله اقتصادی، شماره های ۳ و ۴، صفحات ۹۴ - ۶۵.
- محقق نیا، محمد جواد، داودی، پرویز، مصباحی مقدم و صمصامی، (۱۳۸۸) "ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگوی بانکداری اسلامی برای جمهوری اسلامی ایران" رساله دکتری علامه طباطبایی (ره). محقق نیا، محمد

جواد، سید احمد ابراهیمی، لیلا محرابی (۱۳۹۳) راهکار های ارتقاء عملیات بانکداری بدون ربا، بیست و پنجمین همایش بانکداری اسلامی. شماره ۳.

محقق نیا، محمدجواد (۱۳۹۳)، الگوی بانکداری اسلامی مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (صلی الله علیه وآله وسلم).

مهدوی نجم آبادی، سید حسین (۱۳۸۲)، ساختار بهینه نرخ های سود در اقتصاد اسلامی با تاکید بر این ساختار در بانکداری اسلامی. چهاردهمین همایش بانکداری اسلامی

موسویان، سید عباس (۱۳۸۴)، ارزیابی قراردادهای و شیوه های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا. فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹

موسویان، سید عباس (۱۳۸۵)، الگوی جدید بانکداری بدون ربا. فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۳.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۸)، مهندسی مالی عقود در بانکداری اسلامی اقتصاد اسلامی شماره ۳۵.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۹)، جریمه تاخیر تادیه. پژوهشکده پولی و بانکی، تهران. موسویان، عباس، حسین میر سمی (۱۳۹۳)، نظارت شرعی بر بانک ها و موسسات مالی اسلامی. پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

میر جلیلی، سید حسین (۱۳۷۴)، ارزیابی بانکداری بدون ربا. وزارت امور اقتصادی و دارایی، تهران.

میسمی، حسین، حسین عیوضلو (۱۳۸۸)، بررسی ضرورت و نحوه به کارگیری رویکرد تلفیقی در اصلاح نظام آموزش علوم انسانی، با تاکید بر اقتصاد اسلامی. فصلنامه علمی پژوهش های روش شناسی علوم انسانی، شماره ۶۱

میسمی، حسین، سید عباس موسویان، محسن عبدالهی، حامد امرالهی (۱۳۹۱)، تحلیل و مقایسه تجربه قانونگذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور. دو فصلنامه علمی و تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۲، صفحه ۹۱-۵۳

میسمی، حسین، وهاب قلیچ (۱۳۹۰)، ارزیابی چالش های اجرای بانکداری بدون ربا در کشور. تازه های اقتصاد، ویژه نامه بانکداری اسلامی.

وارن ادواردز (۱۳۸۵)، بانکداری اسلامی، دریچه ای به سوی آینده / مشابهت ها یا نزدیکیهای بانکداری اسلامی با بانکداری سنتی. مترجم سید حسین علوی لنگرودی، مجله بانک و اقتصاد، شماره ۷۳.

والی نژاد، مرتضی (۱۳۸۲)، نگاهی اجمالی به نظام مالی در اقتصاد اسلامی و فلسفه وجودی بانکداری اسلامی بانک و اقتصاد، شماره ۳۷.